

„Posrednička trgovina Senja u 17. stoljeću: od Madridskog mira 1617. do mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine.“

Trbušić, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:627591>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-27**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

**Posrednička trgovina Senja u 17. stoljeću: od
Madridskog mira 1617. do mira u Srijemskim
Karlovcima 1699. godine**

Diplomski rad

Studentica: Lucija Trbušić

Mentor: dr. sc. Marko Šarić

Zagreb, 2021.

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad bavit će se pitanjima senjske ekonomske povijesti tijekom 17. stoljeća, točnije vremenom između Madridskog i Karlovačkog mira (1617.-1699.). Unutar ekonomske sfere proučavanja senjske povijesti kao uže područje rada bit će analiziran specifičan oblik trgovine koji se razvio zbog potreba lokalnog stanovništva da se u razdobljima političkih i ratnih nesigurnosti nastavi baviti svojom najvažnijom privrednom granom, a to je posrednička trgovina. Nadalje, predmet istraživanja ekonomskih specifičnosti obuhvatit će ranonovovjekovni grad na dvije razine: Senj kao slobodni kraljevski grad i Senj kao vojnokrajishko kapetanijsko uporište. Drugim riječima, rad će s jedne strane obuhvatiti istraživanja ekonomskih mogućnosti civilnog stanovništva, u kojem sudjeluju senjski trgovci, brodovlasnici, pomorci, odnosno svi koji posjeduju status građana prema Senjskom statutu. S druge strane, razmatrat će se vojnokrajishki aspekt uprave i pokušaji državnog interveniranja u privredu grada, prvo putem senjskog kapetana kao predstavnika državne vlasti, a potom i izravno od strane same habsburške vlasti. Također, rad će biti podijeljen na nekoliko ključnih poglavlja i potpoglavlja, počevši od političkih i društvenih prilika važnih za razumijevanje i upoznavanje senjske problematike, s naglaskom na aspekt socijalne strukture u odnosu na trgovačke aktivnosti, zatim slijedi analiza potencijalnih grana privređivanja, uključujući lokalnu (sajmovi), pomorsku te posredničku trgovinu. Na kraju rada, ukratko ću ispitati i obrazložiti privredne promjene na kraju stoljeća te početke prvih vanjskih utjecaja državne vlasti u okvirima nadolazećih merkantilističkih gospodarskih ideja.

Ključne riječi: Senj, privreda, posrednička trgovina, 17. stoljeće, ekonomska povijest

ABSTRACT

This master thesis will deal with issues of Senj's economic history during the 17th century, more precisely the time between the Peace of Madrid and the Peace in Srijemski Karlovci (1617-1699). Within studying Senj's economic history as its narrow field of work I will analyze specific type of trade which was developed due to the needs of the local population to continue dealing with their most important branch of industry, namely intermediary trade. Furthermore, the subject of research on economic specifics will cover the early modern city on two levels: Senj as a free royal city and Senj as a military border captaincy. In other words, the work will include research into the economic possibilities of the civilian population, in which Senj merchants, ship owners, seafarers, and all those who have the status of citizens according to the Senj Statute can participate. On the other hand, the military aspect of the administration will be considered, as well as attempts of state intervention in the city's economy, first through the captain of the Senj as a representative of the royal government, and then directly by the Habsburg government itself. Also, the paper will be divided into several key chapters and subchapters, starting with political and social opportunities important for understanding the main issue, with emphasis on the aspect of social structure in relation to trade activities, followed by analysis of local trade (town fairs), maritime and intermediary trade. At the very end of the paper, I will briefly examine the economic changes at the end of the century, as well as beginnings of the first external influences of the state government within the framework of the new economic ideas of Habsburg mercantilism.

Keywords: Senj, economy, intermediary trade, 17th century, economic history

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Predmet i metodologija rada	1
1.2. Povijesni izvori.....	4
1.3. Historiografija i dosadašnja relevantna istraživanja senjske trgovine tijekom 17. stoljeća. 6	
2. POLITIČKI I DRUŠTVENI OKVIRI IZMEĐU MADRIDSKOG I KARLOVAČKOG MIRA (1617.-1699.).....	9
2.1. Utjecaj statusa Senja kao dvojnog grada na privredni razvoj	12
2.2. Podjela društva prema statutu iz 1640. godine – privredne povlastice i restrikcije	15
3. SENJSKA PRIVREDA	21
3.1. Utjecaj geografskog položaja i prirodnog okoliša na privređivanje	23
3.2. Trgovina i promicanje senjskih godišnjih sajмова.....	27
3.3. Pomorstvo Senja.....	34
4. POSREDNIČKA TRGOVINA U OZRAČJU VOJNE EKONOMIJE	41
4.1. Razvoj senjske carine i propisi o plaćanju pristojba na trgovačku robu	47
4.2. Uloga šuma i mora – trgovanje drvnom građom i morskom soli.....	52
5. PREVIRANJA KRAJEM STOLJEĆA – DRŽAVNI INTERESI I POKUŠAJ USPOSTAVE MONOPOLA NAD SOLNOM TRGOVINOM.....	59
6. ZAKLJUČAK.....	63
7. BIBLIOGRAFIJA.....	66

1. UVOD

1.1. Predmet i metodologija rada

Glavna tema ovog rada temeljit će se na ekonomskim aspektima grada Senja, odnosno u okvirima ekonomske povijesti nastojat ću analizirati senjske privredne mogućnosti, točnije trgovinu kao najzastupljenija granu privređivanja. Senj kao jedan od primjera vojnokrajiskog grada sa dvojnou upravom, postao je podložan promjenama nastalim kao rezultat nestabilnih političkih prilika između tri imperija: Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Upravo zbog svojeg geostrateškog položaja i kompleksnih odnosa koji se tijekom ranonovovjekovnog perioda odvijaju između tri spomenuta subjekta, grad Senj i njegovo stanovništvo doživjet će izmjene u društvenoj strukturi, vojnom ustrojstvu i političkoj upravi grada. S obzirom na to, bilo je neizbježno da spomenute promjene ne obuhvate i senjsku trgovačku razmjenu. Trgovačke specifičnosti, kao uže područje rada, odnosit će se na ulogu senjskog trgovca-posrednika, koji u razdoblju zatišja nekadašnje bogate međunarodne razmjene pronalazi novi način ostvarivanja prihoda, koristeći svoju prirodno-stratešku poziciju, političku situaciju i gradske prednosti zajamčene stoljetnim pravima.

Kada govorimo o ulozi posredovanja u kontekstu tranzita trgovačkih dobara, važno je sagledati na što se taj pojam sve može odnositi i koje trgovačke radnje on obuhvaća. Pridjev „posrednička“ ili „tranzitna“ uz pojam trgovina vrlo često se u domaćim enciklopedijama i leksikonima navodi uz trgovinu Dubrovačke Republike. Primjerice, u leksikonu Marina Držića „trgovina je jedna od najstarijih privrednih djelatnosti, kojom se, preko tržišta i trgovaca kao organizatora robne razmjene za novac, ostvaruje kretanje robe iz proizvodnje u potrošnju“, a unutar te terminologije pronalazimo značenje *posrednička trgovina* kao oblik trgovačke prakse Dubrovačke Republike u kontekstu uvozno-izvozne trgovine s naglaskom na posredničku ulogu različitom robom.¹ Vidimo da se radi o vrlo nepreciznom i nedovoljno jasno definiranom pojašnjenju. Nadalje, termin *tranzit* u Pomorskom leksikonu Miroslava Krleže nešto je konkretnije definiran, kao „prijevoz tereta teritorijem ili teritorijalnim morem neke države koje počinje i završava izvan granica te države (...)“.² No, stručna terminologija koja se oslanja ponajviše na trgovinu Dubrovačke Republike ne mora nužno odgovarati jednakom značenju

¹ Leksikon Marina Držića, s.v. „trgovina/posrednička trgovina.“

² Pomorski leksikon, s.v. „tranzit.“

posredništva u senjskom slučaju. Razlog takvom pristupu je ponajprije činjenica da je Senj imao specifičan status dvojnog grada. Kao takav, grad je obnašao vrlo važnu vojno-sigurnosnu ulogu u sklopu vojnokrajiške organizacije, točnije Karlovačkog generalata, i kao takav njegova se privredna pozadina počinje preusmjeravati sa međunarodne trgovine na vojnu ekonomiju, unutar Vojne krajine. Upravo iz tog razloga važno je sagledati povijesne okolnosti koje određuju mogućnosti, uvjete, prostor, opseg te sudionike posredničko-tranzitne trgovine, s obzirom na proučavano razdoblje. Nadalje, za što adekvatniju analizu, u radu je nužno promatrati klimatsko-reljefne preduvjete (ono što ostaje nepromjenjivo) i političko-socijalnu pozadinu (ono što je podložno promjenama). To bi značilo da smještaj i klimatska obilježja grada određuju svojevrsnu predispoziciju za bavljenje određenom privrednom granom, u ovom slučaju radi se o dobroj kopneno-morskoj povezanosti senjske luke i kopnenog zaleđa. No, za dublju historiografsku analizu nije dovoljno ograničiti saznanja na prirodne pokazatelje, odnosno potrebno je razumijevanje i poznavanje političkih, vojnih, društvenih, pa čak i demografskih okolnosti s obzirom na istraživački period, kako bi uspješno došli do novih povijesnih saznanja. Dakle, koristeći kvalitativnu metodu analize i interpretacije senjske ekonomske povijesti kroz povijesne izvore te uz pomoć dosadašnjih historiografskih istraživanja, bit će prikazana trgovina i trgovačke specifičnosti grada na nekoliko razina: 1. s obzirom na geografski položaj i prirodne uvjete, 2. s obzirom na strateški položaj: političke, socijalne i vojno-sigurnosne prilike, i 3. s obzirom na tržište: pitanje ponude i potražnje, sredstva plaćanja (novac/trampa), pojava konkurenata i slično.

Razdoblje koje će biti predmetom ovog istraživanja je period između Madridskog i Karlovačkog mira (1617.-1699.). Počevši od 1617. godine kojom završava Uskočki rat, a time i dugotrajno rivalstvo između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije, čime je konačno riješeno takozvano „uskočko pitanje“. S tim u vezi, odlukom o konačnom odlasku uskoka i uskočkih obitelji iz Senja završava jedno vrlo specifično razdoblje senjskih ekonomskih podviga, a to je koncept pretvorbe pljačke u trgovačku djelatnost, u kojoj posredno ili neposredno zaradu pronalazi praktički čitav grad i ostatak stanovništva. S druge strane, 1699. godina predstavlja svojevrsnu prekretnicu političko-teritorijalnih i ekonomskih promjena jer nakon mira u Srijemskim Karlovcima završava razdoblje Velikog bečkog rata, što je rezultiralo prvim velikim oslobađanjem hrvatskih teritorija od osmanske sfere vlasti. Iako se isprva nameće pitanje kako završetak dugotrajnih ratnih opasnosti uopće može utjecati na privredne mogućnosti grada,

potrebno je naglasiti da su upravo oslobađanjem hrvatskih prostora i pomicanjem hrvatsko-osmanske granice stvoreni preduvjeti za sigurnost do tada vrlo nestabilnih prometnih puteva. To je pogodovalo ubrzanom razvoju moderne cestovne mreže, što svakako nije bilo moguće u razdoblju prije sklapanja mira, upravo zbog neposredne blizine područja pod osmanskom vlašću. Stoga će takve teritorijalne i ekonomske promjene obuhvatit sam grad Senj, grad koji se stoljećima razvijao na pograničnom prostoru *Triplex Confiniuma*, u neposrednoj blizini dugotrajne osmanske opasnosti. Drugi razlog je svakako razlika u habsburškoj privrednoj politici koja se krajem stoljeća, a osobito vraćanjem hrvatskih teritorija, počela razvijati u okvirima merkantilističkih zamisli i okretati prema aktivnoj „jadranskoj“ gospodarskoj politici, koja će obuhvatiti i ekonomske promjene u Senju. Iz tih navedenih razloga ovim radom bit će obuhvaćen period senjske povijesti nakon raseljavanja uskoka iz grada, pa sve do kraja 17. stoljeća, kada se jasno počinju nazirati začeci nove gospodarske politike, karakteristične tek za osamnaestostoljetno razdoblje.

1.2. Povijesni izvori

Neobjavljena povijesna građa koja se odnosi na proučavano razdoblje i tematiku senjske povijesti najvećim je dijelom raštrkana po raznim kulturno-znanstvenim institucijama, arhivima i muzejima, te sličnim ustanovama koje se bave očuvanjem povijesne baštine, a dodatan problem za povjesničare i istraživače svakako predstavlja i dostupnost povijesnih izvora, koji su osim na hrvatskim prostorima³ zastupljeni i u europskim, primarno talijanskim, austrijskim i mađarskim arhivima. Takvu široku rasprostranjenost povijesnih podataka Senj duguje svojoj osebujnoj prošlosti, položaju zbog kojeg je bio izložen stranim utjecajima, te izmjenama hrvatske, ugarske i habsburške dominacije nad gradom i gradskim poslovima. S obzirom na to, prilikom istraživanja senjske trgovine korišteni su u najvećoj mjeri objavljeni pisani izvori, nastali zalaganjem povjesničara koji su dali velik doprinos prepisivanjem građe iz ne samo hrvatskih, već i stranih arhiva, i tako omogućili budućim istraživačima lakši pristup i dostupnost arhivske građe o povijesti Senja, osobito u istraživanjima ekonomske povijesti grada u slabije proučavanim razdobljima.

Povijesni izvori na temelju kojih će biti analizirana senjska problematika mogu se podijeliti u dvije skupine – službeni dokumenti, „odozgo prema dolje“: statuti, povelje, izvješća, saborski zaključci, dokumenti izdani od strane vladara, te zapisi službenika. Drugu skupinu čine zapisi lokalnog stanovništva upućeni vlasti, svojevrzne zamolbe, iskazi, pojedinačna i grupna pisma, naročito senjskih građana i plemića. Nadalje, prva skupina povijesne građe ponajviše se odnosi na prikupljanje i interpretaciju izvora habsburške i mletačke provenijencije s obzirom da je grad Senj u proučavanom razdoblju bio pod neposrednim i/ili posrednim utjecajem ta dva imperija, osobito u ekonomskim aspektima.⁴ Počevši od dokumenata habsburških vladara, treba prvo krenuti od statutarnih odredba koje osim što zakonski uređuju upravno-pravna pitanja grada također reguliraju i trgovačke odnose unutar senjske društvene strukture, a prijepis Senjskog statuta iz 17. stoljeća objavio je Mile Magdić⁵, povjesničar koji je svojom opsežnom arhivskom

³ Primjerice Senjski gradski i kaptolski arhiv u Senju, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (osobito spisi Karlovačkog generalata), Državni arhiv u Zadru, Državni arhiv u Dubrovniku i sl.

⁴ Habsburška vojna uprava nad gradom započinje ugovorom iz 1522. godine kada vojnu nadležnost obnaša austrijski nadvojvoda, a nakon sabora u Cetinguadu 1527. godine Ferdinand I. Habsburški izabran je i za hrvatskog kralja. Opširnije o senjskoj povijesti i upravi u prošlosti vidi: Željko Bartulović „Neka pitanja iz povijesti Senja.“ *Senjski zbornik* 34 (2007): 265-296; i Mirko Valentić „Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske Vojne krajine.“ *Senjski zbornik* 1 (1965): 69-91.

⁵ *Statut kralja Ferdinanda III. od godine 1640. za grad Senj*, prir. Mile Magdić, ur. Ivan Bojničić Kninski (Zagreb: Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, 1900), 78-97.

djelatnošću uvelike pridonio poznavanju senjske povijesti, osobito društvenim i ekonomskim prilikama grada, na početku 20. stoljeća. Vrlo su značajni njegovi prijepisi objavljeni u *Vjestniku Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, kao što su “Tri sajamska privilegija za grad Senj”, te “Povelja kojom je kralj Ferdinand III. 23. veljače 1652. godine uvrstio grad Senj u broj kraljevskih i slobodnih gradova.”⁶ Nadalje, vrlo važan povijesni izvor za proučavanje senjskih trgovačkih mogućnosti objavio je Zlatko Herkov 1972. godine, a radi se o carinskom cjeniku za grad kojim se uređuju pitanja uvoza, izvoza i provoza trgovačke robe. Rad je objavljen u *Vjesniku historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, te sadrži prijepis cjenika na njemačkom jeziku koji se danas nalazi u Državnom arhivu u Trstu i sadrži prijepise cjenika iz 1577., 1628. i 1769. godine.⁷ Nadalje, treba spomenuti i važnost mletačkih izvještaja kao izvora za proučavanje mletačko-habsburških i mletačko-senjskih privrednih odnosa, koji su objedinjeni u *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* od 1620. do 1680. godine⁸, a sabrao ih je Grga Novak pod pokroviteljstvom tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas HAZU) 1977. godine. Osim toga, građu o trgovačkim poslovnim odnosima sa talijanskim i mletačkim trgovcima moguće je pronaći i u Državnom arhivu grada Zadra u fondu “Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju”, od 1617. do 1797. godine⁹, u spisima generalnih providura u periodu 17. stoljeća.

I druga skupina povijesne građe, pisma, uglavnom su objedinjena u sklopu *Digitalne zbirke Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (DiZbi HAZU) koja obuhvaća preko 30 000 digitaliziranih dokumenata različite povijesne građe. Nadalje, pisma koja su značajna za tematiku senjsko-habsburških odnosa u okvirima ekonomskih i trgovačkih mogućnosti grada uredio je i objavio Radoslav Lopašić u fondu “Spomenici hrvatske Krajine” od godine 1610. do 1693. u okviru nakladničke cjeline *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*. Treba spomenuti i opsežan arivski rad Emila Laszowskog, koji je u časopisu *Starine* objavio pisma habsburških službenika o krajiškim gradovima, uključujući i grad Senj, te se u sklopu ranije spomenutog *Vjestnika* nadovezao na rad Radoslava Lopašića i objavio brojna pisma, uključujući i ona senjskih građana, pod naslovom “Prilozi za povijest hrvatske Krajine.”

⁶ Marta Husić „Prinos bibliografije Mile Magdića s posebnim osvrtom na povijest grada Senja“ *Senjski zbornik* 41 (2014): 301.

⁷ Fasc. 852 1866/133.

⁸ *Mletačka uputstva i izvještaji – Commissiones et relationes Venetae*, ur. Grga Novak (Zagreb: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 7 i 8, 1972; 1977).

⁹ HR-DAZD-1

1.3. Historiografija i dosadašnja relevantna istraživanja senjske trgovine tijekom 17. stoljeća

Dosadašnja saznanja o ekonomskoj povijesti grada Senja svakako su vrlo zastupljena, što i ne čudi s obzirom da je i sama prošlost grada vrlo osebujna. Tome u prilog ide i osnivanje *Senjskog zbornika*¹⁰, znanstvenog časopisa koji objavljuje radove na području senjske kulture, povijesti, gospodarstva, etnologije i književnosti kontinuirano od 1965. godine. Časopis se bavi raznolikim temama grada Senja i njegove okolice od najranijih razdoblja do današnjih dana i svojim periodičnim izlaženjem daje velik doprinos boljem poznavanju i razumijevanju senjske prošlosti, stavljajući naglasak na radove koji se bave ekonomskom povijesti, svakodnevicom, kulturom, književnošću i slično.

Međutim, s obzirom da je u ovom radu riječ o analizi sedamnaestostoljetnog razdoblja senjske povijesti, treba prvenstveno sagledati relevantna istraživanja koja obuhvaćaju ekonomske fenomene grada u tom periodu. Svakako treba naglasiti kako je dosadašnji interes prema ovom razdoblju slabije izražen u odnosu na razdoblje 15. i 16. stoljeća, što i ne čudi s obzirom da je senjska uskočka tematika vrlo popularna u krugovima ne samo domaćih, već i stranih historiografa, a ekonomsku pozadinu toga razdoblja vrlo je temeljito analizirala Catherine Wendy Bracewell u svojoj knjizi *Senjski uskoci*¹¹. Također, veliki znanstveni doprinos toga perioda odnosi se na istraživanja vezana uz senjske trgovačke odnose sa Dubrovačkom i Mletačkom Republikom, premda najčešće iz perspektive dubrovačke gospodarske povijesti. Osamnaestostoljetno razdoblje također je vrlo istraživački motivirano, s jedne strane zbog same povijesne građe koja je očuvanija i pristupačnija spram starijih razdoblja, a također se radi o razdoblju prodiranja merkantilističkih ideja, u duhu kojih se ujedno počinju stvarati novi trgovački pothvati pod direktivom vlasti.

Što se tiče historiografskih istraživanja ekonomske slike grada Senja u 17. stoljeću, točnije od Madridskog mira iz 1617. godine pa sve do kraja stoljeća, oni su i dalje samo djelomično istraženi te do sada ne postoji nijedno sustavno istraživanje koje bi u potpunosti obuhvatilo istraživanje senjskih privrednih mogućnosti u razdoblju nakon odluke o preseljenju

¹⁰ Pokrenulo Senjsko muzejsko društvo i Gradski muzej Senj. Većina radova objavljena je digitalnom obliku od 2007. godine na portalu „Hrčak“ – Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa.

¹¹ Catherine W. Bracewell *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*. (Zagreb: Barbat, 1997).

uskoka iz Senja u unutrašnjost pa do kraja stoljeća. S obzirom na to, važno je istaknuti one historiografske radove koji pristupanjem ovoj, i dalje djelomično istraženoj tematici, pridonose boljem poznavanju sedamnaestostoljetnog perioda u kontekstu privrednih okolnosti Senja, s obzirom na tijek povijesnog razvoja.

Počevši od Mile Magdića, čiji je znanstveni rad na području senjske kulturne i ekonomske povijesti krajem 19. i početkom 20. stoljeća rezultirao velikim dopinosom akademskoj zajednici, treba istaknuti nekoliko njegovih radova značajnih upravo za senjsku privredu u “postuskočkom razdoblju”, kao što su radovi “Senj u XVII. vijeku”, “Senjani i monopol soli koncem XVII. vijeka”, te “Senjska pomorska trgovina od XIII. do XIX. vijeka.”¹² Daljnja istraživanja senjske privredne tematike nastavila su se tijekom 20. stoljeća obrađivati sporadično, jednim dijelom u okvirima časopisa *Senjski zbornik*, te uglavnom u kontekstu ekonomskih razmatranja istočnojadranske obale i otoka. U tom kontekstu, značajne radove objavio je Ivan Erceg koji je stavio naglasak na važnost šuma na prostoru Primorske krajine u okvirima ekonomske politike i izvora zarade, te značaj trgovačkog protoka morske soli i njezine preprodaje.¹³ Nadalje, važnost istraživanja šumskog pokrova i iskorištavanja drvene građe u okolici Senja istaknula je i Nataša Štefanec analizom bečkih arhivskih spisa u radu “Trgovina drvetom na „Triplex Confiniumu” ili kako izvući novac iz senjskih šuma (1600-1630.)“¹⁴ i ukazala na habsburške višegodišnje pokušaje organizacije drvene veleprodaje Mletačkoj Republici, odnosno interes vlasti u iskorištavanju prirodnih resursa na prostoru Primorske krajine. Šumama i morskom soli također se bavio i Vojin Dabić u okvirima istraživanja privrednih mogućnosti na prostoru Vojne krajine, osobito važnost posredničke uloge Senja u opskrbi krajišnika u Karlovačkom generalatu.¹⁵ S obzirom na prirodni položaj Senja uz morsku obalu, zastupljena su istraživanja pomorstva grada i trgovačke veze. U najvećoj mjeri istražuje se odnos između Senja i Mletačke Republike, odnosno gradova Mletačke Dalmacije, dok se

¹² Husić, „Prinos bibliografije,“ 293-304.

¹³ Ivan Erceg, „Šume kao objekt ekonomske politike i izvor za održavanje gospodarskog života.“ *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 10 (1983): 1-22; „Kupoprodaja soli u Hrvatskom Primorju u 17. i 18. stoljeću.“ *Istorijski časopis* 29-30 (1983):158-169; „Promet soli na istočnojadranskoj obali Dalmacije i Istre (XVII-XVIII stoljeće).“ *Istorijski časopis Istorijeskog instituta* XXXIV (1988): 167-177.

¹⁴ Znanstveni rad Nataše Štefanec objavljen je u okviru zbornika radova *Triplex Confinium (1500.-1800.): Ekohistorija*, nastao u sklopu međunarodnog znanstvenog skupa koji se 2000. godine održavao na Filozofskom fakultetu u Zadru. Zbornik su uredili Drago Rokсандić, Ivan Mimica, Nataša Štefanec i Vinka Glunčić-Bužančić.

¹⁵ Vojin Dabić *Vojna krajina: Karlovački generalat (1530.-1746.)* (Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 2000).

trgovačke veze između Senja i Dubrovačke Republike gotovo i ne spominju u dotičnom razdoblju. To znači da većina dosadašnjih radova razmatra njihov trgovački odnos u prethodnim razdobljima, osobito period kasnog srednjeg vijeka, te 15. i 16. stoljeće, dok je sedamnaestostoljetno doba i dalje „u mraku“ barem kada je riječ o dubrovačko-senjskim poslovnim odnosima. Nadalje, tematikom senjskog pomorstva te lučkog prometa najviše se bavio Šime Peričić u radovima „Pomorstvo Senja u prošlosti“ i „Prinos poznavanju pomorsko-trgovinskih veza Dalmacije i Senja u prošlosti“, a radovi su objavljeni u časopisu *Vjesnik povijesnog arhiva u Rijeci* 90-ih godina 20. stoljeća. Osim navedene znanstvene građe, važno je spomenuti i radove koji se bave socijalnom problematikom odnosa između lokalne i državne vlasti u okvirima privrednih pitanja, a time su se najviše bavili Drago Roksanđić i Marta Husić, koji su ukazali na nemire i potencijalno izbijanje senjskih buna krajem stoljeća koje nastaju kao rezultat izravnog uplitanja vlasti u privredna pitanja. Značajnost tih radova je u tome što ukazuju na promjene u privrednoj politici habsburške vlasti te jasno ukazuju na povezanost socijalnih nemira sa ekonomskim stanjem toga razdoblja.

2. POLITIČKI I DRUŠTVENI OKVIRI IZMEĐU MADRIDSKOG I KARLOVAČKOG MIRA (1617.-1699.)

Kako bi uopće mogli analizirati stanje ekonomskih dosega grada u određenom razdoblju od izuzetne je važnosti razumjeti povijesne okolnosti, odnosno političke, društvene, te vojno-sigurnosne prilike grada. Dakle, drugim riječima, za adekvatnu analizu novih spoznaja potrebna je svojevrsna pozadina istraživanog razdoblja, povijesni kontekst pod čijim se utjecajem odvijaju određeni procesi, u ovom slučaju pitanja privrednog razvoja, stagnacije ili nazadovanja. Kako bismo adekvatno pristupili takvoj analizi, potrebno je krenuti od najvažnijih preduvjeta koji su utjecali na gradska obilježja i razvojnu strukturu, a to su položaj Senja i dvojna uprava.

Počevši od geostrateškog položaja Senja u periodu ranog novog vijeka, nužno je promatrati kontekst vanjskih utjecaja triju imperijalnih sila¹⁶ koje izravno ili neizravno imaju utjecaj na razvoj gradske uprave i senjsko stanovništvo. Smještaj Senja na prostoru *Triplex Confiniuma* ili “Tromeđe”¹⁷ možemo pratiti nakon pada Klisa 1537. godine, kada se kao novo najjače uskočko uporište strateški nalazi s jedne strane na granici osmanske Like i Krbave, a s druge na granici Mletačke Dalmacije. Tako formirano imperijalno višegraničje neće nestati niti nakon Madridskog mira 1617. godine, odnosno nastavit će se i poslije završetka uskočkog perioda, pa sve do kraja Bečkog rata. Karlovačkim je mirom 1699. godine prvi put stvorena i međunarodno verificirana granica, te je imenovano i mjesto koje je predstavljalo stvarnu tromeđu.¹⁸ Iako je *Triplex Confinium* ili “Tromeđa” bila znatno šira, ona je svojedobno utjecala na grad Senj koji je iz habsburške perspektive predstavljao svojevrsni urbani epicentar.¹⁹ Dakle, s obzirom na stratešku važnost i položaj na višegraničju, grad vrlo brzo dobiva svoja vojnokrajiška obilježja i postaje dijelom antiosmanske obrambene politike.²⁰ Takvu vojno-

¹⁶ Habsburška Monarhija, Mletačka Republika i Osmansko Carstvo.

¹⁷ Neke od definicija prema “Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika...” *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* TROMEĐA, tromeđa, f. mjesto, gdje se sastaju međe triju država ili područja, a) u navedenom značenju. U rječniku Vukovu s naznač. akc. (mjesto, gdje se sastaju međe od tri države, kao na pr. što se otprije u Dalmaciji sastajala međa od tri države austrijska, turska i mletačka; Ort, wo drei Grenzen zusammentreffen, die Dreimark; trifinium) i u Ivekovićevu (tromeđa; s primjerom, koji vidi dale).

¹⁸ Medveđak, danas Medviđa glavica, u blizini Knina.

¹⁹ Drago Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800.* (Zagreb: Barbat 2003), 14-19.

²⁰ Grad Senj imenovan je središtem kapetanije osnovane 1469. godine, a težište obrane bilo je usmjereno prema kontinentalnom zaleđu u obrani grada i čitavog Primorja, te dalje prema Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj. Svojevremeno obrambena uloga odnosila se i na mletačke ugroze s mora. Reorganizacijom krajiške uprave, Senjska

obrambenu politiku protiv osmanskih prodora održavali su senjski uskoci do 1617. godine, a nakon odluke o njihovom raseljavanju u unutrašnjost, grad i dalje nastavlja kontinuitet obnašanja vojnih dužnosti, dok će uskočki element zamijeniti njemačka vojna posada. Taj, vojnokrajiški element Senja dosad je najčešće u historiografskim krugovima promatran u kontekstu vojne i političke povijesti, zanemarujući važnost privrednih potencijala grada s obzirom na razvoj trgovine u sklopu krajiškog mehanizma.²¹ No, prije svega treba razjasniti pod čijom ingerencijom se grad nalazio u predstavljenom razdoblju, odnosno zbog čega je Senj imao dvojnu upravu. Odmah na početku treba istaknuti kako je Senj, iako središte kapetanije, spadao i pod kategoriju slobodnih kraljevskih gradova, privilegij kojeg su uživali malobrojni vojnokrajiški gradovi na hrvatskim prostorima. S obzirom na to, uprava se sastojala od vojnih i civilnih poslova, odnosno od 1522. godine senjska vojna uprava spadala je pod nadležnost austrijskog nadvojvode i Ratnog vijeća u Grazu, a kao slobodan kraljevski grad i dio Hrvatske bio je pod vlašću hrvatskog bana i sabora.²² To je značilo da je na čelu vojne uprave u gradu bio senjski kapetan, dok se senjska općina bavila civilnim pitanjima, uključujući i pravo biranja i slanja zastupnika na Hrvatski i Ugarski sabor, pravo koje je dozvoljavalo Senjanima da predstave svoje zahtjeve na saborskim zasjedanjima i na koje se, sudeći prema povijesnim izvorima, vrlo često pozivalo tijekom 17. stoljeća.²³ Taj podatak je od velikog značaja za promatranje razvojnih mogućnosti i napretka grada jer nam izvori ukazuju na česte nesuglasice i protivljenja jedne i druge strane kada je riječ o privrednom upravljanju. Drago Roksandić u radu "Bune u Senju i Primorskoj krajini" analizira upravo konfliktna razdoblja nastala kao rezultat podvojenosti vlasti, te navodi da takav fenomen ima utjecaj na nemogućnost razvoja poduzetničkog duha, čime se smanjuju šanse za privredni napredak grada.²⁴ Međutim, treba istaknuti da iako analizom izvora sa sigurnošću možemo tvrditi da se tokom vremena razvio antagonizam između "jedne i druge strane", nije isključena mogućnost ispreplitanja civilno-vojnih struktura radi osobnog napredovanja, pa čak i ostvarivanja profita. Na to nam ukazuje i sama činjenica da su senjski građani sudjelovali u obnašanju vojnih poslova te su morali vršiti posredno ili izravno krajišku službu, za koju su potom bili plaćeni. Konačno, uz određen dio stranih plaćenika poslanih nakon

kapetanija prelazi u tzv. Primorsku krajinu u sklopu Karlovačkog generalata 1578. godine. (Milan Kruhek, „Utvrdje senjske kapetanije...“, *Senjski zbornik* 17, 1990: 95.)

²¹ Mirko Valentić, „Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske Vojne krajine“, *Senjski zbornik* 1, (1965):77.

²² Ibid, 74.

²³ 1608., 1638., 1647., 1681., 1687., *Zaključci hrvatskog sabora*, 1 (Zagreb, 1958).

²⁴ Roksandić, „Bune u Senju i Primorskoj krajini (1719.-1722.)“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 15 (1982): 39.

Madridskog mira, gradsku posadu činili su upravo Senjani. Također, ovdje treba spomenuti važnost senjskih plemićkih obitelji čiji su pripadnici obnašali službe graničarskih časnika, a među najistaknutijim je svakako obitelj Vukasović koja 1665. godine dobiva status senjskog plemstva i ulazi u gradski patricijat. Kao istaknuti plemići i senjski građani nastavljaju obnašati vojne dužnosti te su njihovi članovi do kraja 18. stoljeća napredovali do čina general majora austrijske vojske i za svoje vojne zasluge dobili odlikovanje viteškog Reda Marije Terezije.²⁵ Uz to treba napomenuti da su Vukasovići djelovali i u službama civilne uprave, primjerice znamo da je u drugoj polovici 17. stoljeća Petar Vukasović obnašao funkciju gradskog suca.²⁶ Dakle, vidimo da se radi o jasnom primjeru prožimanja lokalnog plemstva, koje ima sva prava i povlastice po gradskom statutu (pa tako i trgovačke), sa krajiškom strukturom. Radi se o formiranju svojevrstne “međukategorije” u gradu, odnosno kategorije plemića i krajiškog službenika, koji ujedno obuhvaćaju i civilne i vojne elemente upravljanja i na taj način nastoje iskoristiti svoj napredak u vojnoj službi sa korištenjem pripadajućih gradskih privilegije civilnog stanovništva. Stoga postoji mogućnost da je takvo prožimanje civilno-vojnih poslova omogućavalo pojedincima, poglavito plemićima u krajiškoj službi, ostvarivanje veće privredno-trgovačke dobiti, osobito u sklopu “ratne” ekonomije, no takve pretpostavke je tek potrebno istražiti.²⁷ Međutim, možda najbolji primjer infiltracije vojnih struktura u civilne te njihovo supostojanje predstavlja vlast senjskog kapetana, no ovdje se uglavnom ne radi o lokalnom, već stranom plemstvu, najčešće habsburškim službenicima poslanim iz austrijskih Nasljednih zemalja koji nastoje ostvariti što veći djelokrug svoje vlasti u gradu. Takvi naponi senjskih kapetana koji su usmjereni na ostvarivanje što veće osobne koristi pogodovat će razvoju dugotrajnih suprotstavljenih gradsko-vojnih odnosa.²⁸

Ukratko već sada možemo istaknuti da su smještaj na imperijalnom višegraničju, odlazak uskočkog elementa, dugotrajna osmanska ugroza sa kontinentalnog zaleđa i problematika

²⁵ Enver Ljubović, „Senjski uskoci i plemići Vukasovići i njihovi grbovi.“, *Senjski zbornik* 33, (2006): 67-73.

²⁶ Roksandić, “Bune u Senju...”, 40.

²⁷ Problematikom povezivanja krajiško-gradskih struktura vlasti i fenomenom formiranja „nove društvene kategorije“ ili „međukategorije“, bavio se Damir Stanić u sklopu svojeg doktorskog rada: „Bihać kao sjedište Bihačke kapetanije i slobodni kraljevski grad.“ Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2020. (280-315.) Prema njegovim navodima, takav fenomen nastao je kao posljedica osmanske ekspanzije te stvaranjem nove vojno-obrambene organizacije (Vojne krajine). Primjer Bihačke kapetanije iz 16. stoljeća moguće je sagledati na senjskom primjeru, osobito jer se također radi o kapetanijskom uporištu i slobodnom kraljevskom gradu sa vrlo sličnim društveno-vojnim tendencijama.

²⁸ Roksandić, “Bune u Senju...”, 36.

balansiranja vojnokrajiške i civilne vlasti obilježja senjske povijesti sedamnaestostoljetnog razdoblja, koja ukazuju na promjene u političkim, vojnim i društvenim strukturama grada. Na temelju tih aspekata treba sagledati privredne mogućnosti stanovništva s obzirom na dvojni upravu, počevši od interpretacije primarnog zakonskog okvira koji uređuje trgovačka i privredna pitanja, a to su statutarne odredbe za grad, odnosno Senjski statut.

2.1. Utjecaj statusa Senja kao dvojnog grada na privredni razvoj

Prije svega potrebno je naglasiti da se Senjski statut iz 1640. godine sastoji od nekoliko kategorija koje se odnose na različite zakonske regulacije posjedovanja, upravljanja, zabrana i kažnjavanja, no u ovom radu predmet analize bit će ograničen samo na dijelove Senjskog statuta koji obuhvaćaju njegove privredne aspekte, dakle trgovačke odredbe, uključujući privilegije i povlastice, te restrikcije i izuzeća namijenjena izravno stanovništvu koje je živjelo unutar gradskih zidina, sa ili bez građanskih prava.

Etimološkog podrijetla iz latinskog jezika *statutum*, riječ "statut" ima trovršno značenje: "1. zbirka pravila i propisa o uređenju neke organizacije ili društva, propisnik; 2. pravilnik političke ili društvene organizacije i 3. osnovni pravni akt grada u srednjem vijeku kojim se uređuje zakonodavstvo."²⁹

Kao što je spomenuto, grad Senj u tom razdoblju bio je izuzet ispod ingerencije bana i Hrvatsko-slavonskog sabora te egzistira u sastavu Vojne krajine i njezinih organa vlasti, međutim grad i njegovo stanovništvo zadržava status slobodnog i kraljevskog grada koji je potvrđen 1652. godine od strane habsburškog vladara Ferdinanda III. i zajamčen Senjskim statutima iz 1388., 1640., te 1757. godine.³⁰ Titula „slobodan i kraljevski“ označavala je slobodan grad u smislu neovisnosti od vlastelinske vlasti, odnosno izuzeće od obavljanja rabote za feudalnog gospodara, a kao kraljevski grad smatran je svojevrsnom imovinom krune i stoga je morao plaćati određeni kraljevski porez vladaru, što se najčešće odnosilo na kraljevsku tridesetnicu i određena podavanja koja su propisana statutom.³¹ Dakle, senjska tradicija široke samouprave seže još od prvog poznatog statuta iz 14. stoljeća koji je pisan latinskim jezikom i

²⁹ Vladimir Anić i Ivo Goldstein, *Rječnik stranih riječi* (Zagreb: Novi Liber, 2000), 1211.

³⁰ Željko Bartulović i Loretta H. Ivanković, „O Senjskom statutu iz 1757. godine“, *Senjski zbornik* 40, (2013): 399-400.

³¹ Status *civitates liberae regiae* gradu potvrđuje i Ugarsko-Hrvatski sabor sedam godina kasnije, 1659. godine. (A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 1997, 162.)

sadrži 168 članaka. Također, postoji i hrvatski prijevod latinskog izvornika iz 1701. godine³² pisan na čakavštini senjskog kraja za kojeg se pretpostavlja da je nastao s ciljem praktične upotrebe na sudu ili prilikom drugih upravno-pravnih regulacija, što i ne čudi uzimajući u obzir da je tek manji dio stanovništva koristio i poznavao latinski jezik.³³ Senjski statut iz 1388. godine bio je predmetom brojnih historiografskih istraživanja te je vrlo opsežno razrađen i analiziran iz pravne, povijesne i književno-leksičke perspektive. S druge strane, istraživanja drugog poznatog statuta, onoga iz 1640. godine, puno su skromnije analizirana, a jedan od razloga koji navodi akademik Lujo Margetić je da se radi o gotovo identičnom prijepisu, odnosno da je drugi Senjski statut izrađen prema uzoru i na bazi teksta statuta iz 1388. godine, sa određenim izmjenama i dopunama.³⁴

Međutim, Senjski statut iz 1640. godine također zahtjeva pažljivu i cjelovitu analizu zbog nekoliko ključnih razloga, a to su: 1. različiti vremenski okviri, 2. razlike u političkim okolnostima, 3. razlike u upravi i vlasti. Dakle, radi se o dva perioda koja su međusobno udaljena tri stoljeća te s obzirom na to treba razmatrati razlike koje obuhvaćaju političke prilike, društvenu strukturu, te izmjene vlasti nad gradom. Senjski statut iz 1388. godine nastao je u vremenu prije osmanskih prodora, kada su vlast nad gradom imali Krčki knezovi Frankopani koji su svoju feudalnu vlast u gradu održavali putem gradskog predstavnika *vicecomesa*, što mijenja cjelokupnu situaciju spram one iz 17. stoljeća. To znači da se razvojni procesi formiranja vojnih institucija uključujući militarizaciju i vojnokrajiški sustav nisu još razvili, a kako navodi Alexander Buczynski kamen temeljac vojno-organizacijskog procesa Vojne krajine zadao je ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin (1440.-1490.) osnivanjem Senjske kapetanije 1469. godine.³⁵ Stoga grad Senj u periodu donošenja prvog poznatog gradskog statuta nije bio dio obrambenog sustava Vojne krajine, već grad koji egzistira kao vrlo razvijeno trgovačko središte. Drugim riječima, statut iz 14. stoljeća neće sadržavati odredbe vezane uz privilegije senjskog kapetana³⁶ koji reprezentira vojnu vlast u gradu tek od druge polovine 16. stoljeća³⁷, kao ni trgovačke propise koji uređuju vojno-civilne odnose.

³² *Cesarski statut*, napisan od strane senjskog suca Vuka Ručića 22. prosinca 1701. godine danas se nalazi u arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

³³ Milan Moguš, „Jezik prijevoda Senjskog statuta“, *Senjski zbornik* 15 (1988): 55.

³⁴ Bartulović i Ivanković, „O Senjskom statutu...“, 400.

³⁵ Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, knj. 1 (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997), 9-10.

³⁶ Lat. *capitaneus*, poglavnik na čelu vojske, u Senju ima zapovjedništvo nad vojnim poslovima.

Cjeloviti prijepis Senjskog statuta kojeg je izdao Ferdinand III. Habsburški 1640. godine objavio je Mile Magdić 1900. godine u sklopu ranije navedenog časopisa *Vjestnik*, te je njegova sažeta analiza statuta, iako dragocjena kao polazište za daljnja istraživanja, danas već pomalo zastarjela i ukazuje na potrebu prema novijim rezultatima historiografske analize upravno-pravnih aspekata senjske prošlosti.

Senjski statut iz 1640. godine predstavlja svojevrsnu simbiozu civilnih i vojnih potreba u kontekstu grada i gradskih dužnosti u sklopu vojnokrajškog sustava, oslanjajući se na suživot civilnog dijela stanovništva i stranih vojnih dužnosnika koji dolaze nakon odluke o raseljavanju uskočkih obitelji u prvoj polovici 17. stoljeća. Iz statuta je očigledana podjela na gradsku upravu pod pokroviteljstvom gradskih sudaca i gradskih zastupnika u senatu i vijećima, te vojna uprava sa gradskom vojnom posadom, na čelu sa gradskim kapetanom. Međutim, analizirajući statut kao temeljni zakonik za grad Senj, nailazimo na pretpostavke da je habsburški vladar Ferdinand III. izdao novi gradski statut tražeći zauzvrat obvezu obnašanje vojne službe. Što to znači za senjsko stanovništvo? Kao što sam prethodno spomenula, vojnu dužnost nisu obnašali samo njemački i strani oficiri poslani nakon 1617. godine u Senj³⁸, nego i lokalni stanovnici (muškarci), primajući uglavnom plaću u gotovu novcu za istu. Na to nas upućuje i pismo senjskih plemića i pučana koji krajem stoljeća iznose tvrdnje kako su senjskim građanima Iliji Radojčeviću, Ivanu Miovčiću, Pavlu Domazetoviću i brojnim drugima, oduzete vojničke plaće zbog optužbi da su buntovnici i kolovođe protivljenja uvođenja novog solnog ugovora iz 1696. godine.³⁹ Dakle, polazeći od samog statuta te uvidom u pisma lokalnog stanovništva postaje jasno kako je vladar potvrdio trgovačke privilegije pod uvjetom obnašanja vojnih dužnosti u sklopu Vojne krajine, što pokazuje da su se građani Senja uz obnašanje vojne službe mogli baviti trgovačkim i obrtničkim djelatnostima u okvirima određenih pravila. Takvi vladarevi postupci ukazuju na proširenu svijest o važnosti autoriteta suverena koji u interesu ranomoderne države intervenira u stare privilegije u kontekstu ranog apsolutizma. S obzirom na to, nameće se potreba za daljnjim pravnim analizama dopuna, odnosno reformacija gradskog statuta nastalih radi zadovoljavanja novih potreba državnih vlasti.

³⁷ O kronologiji senjskih kapetana vidi u: A. M. Gruenfelder, „Senj i njegovi kapetani“ *Senjski zbornik* 23, 1996.

³⁸ U različitim gradskim spisima spominju se ove njemačke obitelji: Aichelburg, Failer, Marburg, Portner, Richter, Ritter, Stauber i Wernegg. Do kraja 17. stoljeća većina obitelji ženidbenim vezama se stopila s hrvatskim stanovništvom. (Mile Magdić, „Senj u XVII. vijeku“, *Hrvatsko kolo*, Zagreb: Matica hrvatska, 1910.)

³⁹ Senjsko gradsko vijeće sastavilo je pismo upućeno senjskom kapetanu 1697. godine, a pismo je potpisalo čak 216 plemića i građana. Pismo je objavio Radoslav Lopašić, fond „Spomenici hrvatske Krajine“ knjiga 3, Zagreb, 1889.

Nadalje, kako je Senj bio i krajiški grad koji ima prirodni izlaz na more preko senjske luke, njegovi su brodovi svakako imali veliku ulogu u dovozu namirnica potrebnih za opskrbu Vojne krajine. Iz tog razloga sve više raste potreba iskorištavanja privilegiranog statusa grada unutar vojnokrajiškog sustava, a upravo će se u tom smjeru kretati privredne ambicije i poduzetništvo gradskog stanovništva. Iako se može pretpostaviti da je iz tih razloga krajiški status imao utjecaj na privredne dosege grada tijekom sedamnaestostoljetnog razdoblja, takvih historiografskih istraživanja i dalje manjka.⁴⁰ Također, postavlja se pitanje utjecaja dvojne vlasti na usporavanje ili nazadovanje trgovačke razmjene u dotičnom razdoblju, s obzirom na izmjene u statutu po pitanju uplitanja vojnih vlasti u civilne poslove i zlouporabe senjskih kapetana.

2.2. Podjela društva prema statutu iz 1640. godine – privredne povlastice i restrikcije

Društvena struktura grada izvedena je iz podataka koje nam pruža Senjski statut, odnosno društvene skupine koje su zastupljene u statutarnim odredbama bit će predmetom ove analize pod pretpostavkom da je cjelokupno stanovništvo Senja zastupljeno u odredbama statuta kao temeljnog upravno-pravnog zakonika grada, prema kojem se obavljaju gradski i vojni poslovi. Naime, u statutu su obuhvaćene tri društvene skupine: plemstvo, građanstvo i *inquilini*.⁴¹ S obzirom da se druge skupine ili slojevi društva unutar ove podjele ne spominju, pretpostavlja se da je to bilo svo stanovništvo koje je obitavalo i bilo naseljeno unutar gradskih bedema. Nadalje, kako je u ovome radu naglasak na ekonomskoj povijesti, odnosno interpretaciji privrednih djelatnosti stanovnika, istraživanje će se ograničiti na odredbe statuta koje se odnose na trgovinu, što znači da u radu neće biti zastupljena analiza onih kategorija odredba koje se odnose na pitanja nekretnina i imovine, kazne i sudske postupke, podjele na općinske i gradske službenike i slične aspekte institucionalizacije i pravne raščlambe koje se odnose na gradske funkcije. Prvenstveno treba sagledati razlike između tri navedene društvene skupine u smislu bavljenja privrednim djelatnostima, što obuhvaća trgovanje (kupnja, prodaja, preprodaja), kao i obrtničke i ugostiteljske poslove. Drugim riječima, obuhvatit će sljedeća pitanja: jesu li uvjeti trgovanja za sve stanovnike bili isti, tko je bio u povoljnijem položaju kada je riječ o poreznim obvezama i jesu li prihodi od trgovine išli u korist gradske općine ili vojnih vlasti?

⁴⁰ Roksandić, „Bune u Senju...“, 41, 100.

⁴¹ Tzv. stanari. (Magdić, „Senj u XVII vijeku“, 44.)

Statut Ferdinanda III. Habsburškog iz 1640. godine već svojim prvim člankom regulira pitanje povlaštenosti plemstva spram ostalih stanovnika navodeći “prvo i prije svega, plemeniti muževi Senja jesu i neka budu slobodni svakog tereta, rabote i opterećenja u gradu Senju i njegovom distriktu (...), za sva i buduća vremena, zajedno sa svojim potomcima.”⁴² Iako se već na samom početku naglašavaju slobostine plemićkog staleža, ipak postoje iznimke kada je riječ o trgovanju, i to najčešće u slučaju preprodaje stranih proizvoda koji nisu namijenjeni za osobnu upotrebu. No prije svega treba sagledati razlike između trgovačkih podavanja građana i stanara koji se navode kao *inquilini*. Odmah na početku treba istaknuti kako su tzv. “stanari” kompletno izuzeti iz kategorije “privilegiranih stanovnika” jer su morali plaćati sva podavanja te nisu imali izborno pravo, što upućuje na činjenicu da stanari nisu mogli sudjelovati u gradskim poslovima. Međutim, ova saznanja ne ukazuju na zabranu ili uskraćivanje trgovačke razmjene i bavljenje obrtničkim djelatnostima, samo na činjenicu da su *inquilini* prema zakonskoj regulaciji statuta, s obzirom da nemaju status senjskih građana, imali obvezu plaćati sve propisane namete i poreze na trgovinu i obrt.⁴³ O *inquilinima* nažalost nema mnogo podataka, vrlo vjerojatno se radi o došljacima bez zemljišta iz drugih gradova ili okolnih područja koji su onda uglavnom živjeli kao svojevrsni podstanari u tuđim kućama i plaćali za svoj boravak stanarinu, odakle i naziv “stanari”. No, svakako je jasno kako nisu uživali ni plemićka, a ni građanska prava, iako postoje naznake u povijesnim izvorima da su ih u kasnijim razdobljima nastojali steći.

Nadalje, uspoređujući plemićka trgovačka prava s onim senjskih građana, vrlo brzo postaje jasno kako su njihove povlastice u mnogo čemu izjednačene. Primjerice, ako se osvrnemo na predmete i namirnice koje su se najčešće izmjenjivale, kao što su vino, morska sol, drvo, koža i žito, vidimo kako je i plemićima i građanima dozvoljen slobodan uvoz i izvoz tih proizvode za vlastite potrebe, odnosno za potrebe opskrbe svojih radnika izvan grada (ukoliko su ih imali).⁴⁴ No, nisu samo imali iste trgovačke privilegije kada se radi o izuzeću od plaćanja određenih poreza, već i jednake restrikcije u smislu plaćanja drugih. Tako su primjerice i plemići i građani morali plaćati porez na vino koje su uvozili radi trgovanja u svrhu prodaje, osim ako se

⁴² Čl. I., *Statut kralja Ferdinanda III. od godine 1640. za grad Senj*, Mile Magdić, (Zagreb: Tisak Kralj. zemaljske tiskare, 1900.), 6.

⁴³ Magdić, „Senj u XVII vijeku“, 44-45.

⁴⁴ Čl. IV., VI., VII., CIX., CX.

radi o manjoj količini do 8 stara⁴⁵, a takve odredbe odnosile su se i na preprodaju konja koji nisu iz njihovog vlastitog uzgoja, već su prije bili kupljeni.⁴⁶ U toj odredbi na kraju članka stoji termin *sicut alij*, naglašavajući da plaćaju taj porez “isto kao i svi drugi”, dakle i plemići i građani.⁴⁷ Također je vrlo značajno spomenuti odredbu prema kojoj su i plemići i građani oslobođeni plaćanja daća na usidrenje svojih brodova u senjskoj luci prema članku CXVII. i CXLII. statuta. Važnost te odredbe leži u činjenici da se preko senjske luke u znatnoj mjeri trgovalo sa Mlečanima i dalmatinskim gradovima, te su građani razvijali pravo poduzetništvo trgujući i prevozeći robu svojim barkama preko Jadrana, a na povratku su donosili namirnice namijenjene vlastitoj uporabi ili preprodaji. Međutim, iako su prema statutu plemići i pučani u mnogo čemu izjednačeni (ne samo kada se radi o trgovanju, već i u drugim sudbeno-pravnim regulacijama), ipak treba razmotriti koji od spomenuta dva staleža je bio u privilegiranijem položaju spram drugoga, osobito kada se radi o trgovačkoj razmjeni namirnica koje su bile jedne od najprofitabilnijih u tom razdoblju. Jedan od takvih artikala je svakako bilo drvo, odnosno drvena građa. Da je trgovina drvnom građom bila vrlo unosna pokazuje i pozajmašan broj propisa koji su posvećeni upravo sječi i drvnoj razmjeni. Takve trgovačke odredbe u povlašteniji odnos stavljaju plemiće jer se u nekoliko članaka izričito navodi da će se prekršiteljima smatrati svi oni koji se ne ubrajaju u plemićku skupinu, ukoliko će ići mimo propisa. Primjerice, određeno je kako nitko osim plemića ne smije držati volove za vuču pod kaznom od 500 libara, vjerojatno zbog veće količine drvene građe koja im je bila dozvoljena za dovoz, stoga je plemstvo bilo povlaštenije u tom smislu. No, u statutu nailazimo na određene kontradikcije po pitanju količine drvene građe koja je dozvoljena za sječu, tako članak IX. ističe kako senjski plemić smije sa svojim volovima dovesti drva bilo koje kakvoće do 14 koraka dužine, kao i vesla do 4,5 koraka.⁴⁸ S druge pak strane, članak CXI. navodi: *nobiles civitatis Segniae possunt conducere lignamina libere, tam per terram, quam per mare, sine aliqua tergovina, datio vel gabella*, odnosno kako je plemstvo grada Senja oslobođeno bilo kakvog plaćanja nameta i podavanja prilikom prijevoza drvene građe putem kopna i mora. U ovom se članku ne spominju količinska ograničenja prijevoza drva, što se može protumačiti na nekoliko načina. Dakle, ili je plemstvo

⁴⁵ Star je solna mjera koja se koristila na području grada Senja. Iznosi 55 l. (Zlatko Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu*, Historijski arhiv Pazin, 1971.)

⁴⁶ Čl. VII. i CIX. Izričito je navedeno da plaćaju „običnu daću“ ako je vino uvezeno iz tal. pokrajina u svrhu preprodaje.

⁴⁷ Čl. VI.

⁴⁸ Korak ili pasus (lat. passus, tal. passo). O starim mjerama za dužinu i širinu vidi: Bruno Ungarov, „Stare mjere u Dalmaciji“, *Geodetski list*, sv. 5(28), Zagreb, 1951.

ipak izuzeto od te restrikcije na količinu, što ukazuje na to da je članak naknadno dodan ili se to odnosilo isključivo na provoz uz pomoć volova, no pretpostavke su da se ipak radi o prvom slučaju s obzirom da je u statutu naznačeno *secundum consuetudinem civitatis Segnie longo et longissimo tempore approbatam*, dakle moguće je da se plemići pozivaju na drevna senjska prava ili običaje iz nekadašnjih vremena koja im omogućuju bolji položaj u nekim poslovima, uključujući i slobodan prijevoz drvene građe bez naknade na količinu.⁴⁹ Nadalje, osim drvene građe, bilo je i izmjena vezanih uz porez i podavanja na trgovinu morskom soli. Naime, u članku XCI. statuta navodi se kako svaki građanin na vratima plaća “trgovinu” u iznosu od četiri denara *pro sestario salis*⁵⁰, dok je u istom slučaju plemić oslobođen plaćanja (*nobiles vero non*). S druge strane, članak CLXVI. statuta ponovno spominje odredbe vezane uz sol, ističući da plemići plaćaju na sto kabala soli 1 kabao, dok građani na sedamdeset kabala daju 1, što ukazuje na činjenicu da iako je plemstvo ponovno povlaštenije u odnosu na druge stanovnike (članak spominje i podavanja *inquilina*), ipak niti ono nije izuzeto od svih oblika podavanja, u ovom slučaju u naturi.⁵¹ Takvu odredbu ne nalazimo u ranijem statutu, onom iz 1388. godine, što potencijalno može označavati početak defavoriziranja plemićkog staleža tako što im se nameću određena plaćanja koja su se do tada odnosila na obveze građana i stanara. Na to upućuje i odredba statuta da svi plemići koji se bave trgovanjem moraju od zarade na svakih sto dukata izdvojiti po jedan i platiti gradskoj blagajni.⁵²

Što se gradske blagajne tiče, u statutu se pojavljuju plaćanja koja se daju u *aerario* ili *aerarium commune*, označavajući prihode od trgovanja koji idu u gradsku blagajnu, dakle senjskoj općini. Vrlo je važno razlikovati da nisu svi prihodi bili namijenjeni vladaru ili predstavniku vlasti u gradu, u ovom slučaju senjskom kapetanu. Lujo Margetić, uspoređujući statut iz 1388. i 1640. godine, došao je do zaključka da je senjska općina imala povoljniji položaj prema odredbama novijeg statuta kada je riječ o financijskom priljevu od ubiranja prihoda. To se odnosilo na podavanja kao što su prihodi od novčanih kazni, prihod od zahtjeva za plemićkom titulom, pristojba koju plaćaju strani brodovi, kao i određeni prihodi od trgovanja. Tako je po novijem statutu određeno da se porez na trgovačku djelatnost plaća gradskoj blagajni (čl.

⁴⁹ Taj izraz pojavljuje se u članku CVII. senjskog statuta, nakon čega se nadovezuju odredbe o povlasticama plemstva.

⁵⁰ Vjerojatno se *sestario* odnosi na star soli.

⁵¹ Kabao je također solna mjera na primorskom području koja se uglavnom koristila u razmjeni sa krajišnicima. Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja...*, 167.

⁵² Čl. CXLV.

CLXV.), kao i već spomenuta daća na uvoz morske soli. S obzirom na povoljniju situaciju senjske općine u smislu prihoda, općina se uspjela osloboditi jednog dijela poreza kojeg je prema odredbama iz prijašnjeg statuta morala plaćati kako bi pokrila tekuće troškove.⁵³

Osim prihoda koji su išli u senjsku gradsku blagajnu, od jednog dijela trgovačkih podavanja uvelike su profitirali i senjski kapetani. Kao što sam spomenula, senjski kapetan osim što je glavni predstavnik vojnih poslova, također djeluje i kao svojevrsni produžetak kraljevske vlasti u gradu. Kako je istaknuto na početku rada, glavne razlike između prvog poznatog statuta iz 1388. i novijeg iz 1640. godine su odredbe koje se tiču vojnog uređenja i nestanak kneževske vlasti u korist uprave kapetana. Kako bi mogli analizirati jesu li te promjene utjecale i na trgovačke mogućnosti grada treba prvo sagledati privilegije kapetana i njegov djelokrug vlasti. Prije svega, potrebno je analizirati iz kojih razloga Ferdinand III. izdaje novi statut. Ako se osvrnemo na uvodni dio statuta, vladar jasno iskazuje da će svi koji se ne budu pridržavali donesenih pravila biti bez milosti strogo kažnjeni, bez obzira na stalešku pripadnost.⁵⁴ Međutim, odnosi li se to i na senjske kapetane? Izgleda da se i prije donošenja statuta Senjani žale na vojnu vlast koja ugrožava njihova gradska prava, na što ukazuju saborski zaključci sa zasjedanja Ugarskog i Hrvatskog sabora iz 1630. i 1635. godine. Tada se izričito moli da se senjskom kapetanu zabrani prisvajanje prihoda koji su namijenjeni gradskoj, a izuzete vojnoj vlasti. Jesu li onda zlouporabe kapetana bile okidač za donošenje novog statuta 1640. godine? Iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi, izgleda da je Ferdinand III. reagirao na učestale žalbe i pritužbe Senjana, no njegove odredbe nisu spriječile miješanje senjskih kapetana u gradske poslove kako je stanovništvo priželjkivalo, već upravo suprotno. Prema riječima Mirka Valentića, cilj senjskih kapetana bio je da zamijene Krčke knezove Frankopane kao nekadašnje feudalne gospodare i prošire svoj djelokrug vojne uprave na civilnu, odnosno gradsku.⁵⁵ Tome u prilog svakako je išao i Senjski statut, donoseći niz odredba koje su omogućavale kapetanima “legalno” kršenje gradskih prava, kao što je primjerice pravo potvrđivanja gradskih sudaca, pravo suđenja vojnih krivica prvog stupnja, uvid u gradsku blagajnu i obavezno izvještavanje o izdacima iste. U privrednom smislu, u statutu se također vidi favoriziranje prava senjskih kapetana koja se odnose na trgovačke prihode jer se u članku CLXXXIII. navodi kako se prvenstvo trgovanja morskom

⁵³ Lujo Margetić, „Senjski statut iz godine 1388.“, *Senjski zbornik* 34, (2007): 39-40.

⁵⁴ SKF, 78.

⁵⁵ Valentić, „Razvitak Senja.“, 73.

soli, medom, te obručima, gredama i manjim veslima daje upravo kapetanu. Također nitko osim njega nema pravo ribarenja u senjskoj luci.⁵⁶ Senjani su se također u svojim tužbama žalili na ograničavanje njihovih prava na trgovinu žitom i drvima zbog potencijalne nestašice, dok je istovremeno kapetan sklapao dogovore oko prodaje senjskih šuma Veneciji. Očigledno je da je vladar odobravanjem miješanja vojnih vlasti u gradsku ekonomiju naginjao prema važnosti vojnog karaktera grada, koji se nalazio u sklopu obrambenog sustava Vojne krajine, stavljajući u prvi plan habsburšku politiku vladanja nasuprot politici koju su provodili hrvatski ban i Sabor.⁵⁷

⁵⁶ Magdić, „Senj u XVII. vijeku“, 57.

⁵⁷ Martina Nekić, „Pravni status Senja kao vojnokrajiškog središta i slobodnog kraljevskog grada.“ (Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.), 25-26.

3. SENJSKA PRIVREDA

Nakon analize prethodno spomenutih upravno-pravnih regulacija u statutu grada Senja i kategorizacije stanovništva prema trgovačkim pravima i slobodinama koja su usko povezana uz gradske ekonomske mogućnosti i razvoj poduzetništva, nužno je sagledati što je činilo privredu, odnosno koje su grane privređivanja bile najzastupljenije i zbog čega. Međutim, prije svega, treba naznačiti da je svaki aspekt privrednih djelatnosti grada bio klimatsko-geografski i politički uvjetovan. Drugim riječima, grad “između planine i mora” i vojnokrajiško područje smješteno na imperijalnom višegraničju treba sagledati u kontekstu njegovog geografskog i strateškog položaja, dakle s obzirom na prirodne uvjete i reljef te položaj u odnosu na političke, društvene i vojno-sigurnosne prilike. Također, važno je napomenuti kako se geografski i strateški elementi položaja trebaju promatrati u međudodnosu, odnosno kako bi došli do relevantnih spoznaja o senjskim trgovačkim mogućnostima treba naglasiti da geografski položaj koji daje prirodne preduvjete grada ostaje nepromjenjiv, za razliku od “povijesnih”, tj. političkih i društvenih okolnosti koje se mijenjaju, dakle podliježu promjenama u pojedinim razdobljima njegove prošlosti. To znači da dodirne točke između triju imperija, mletačkog, habsburškog i osmanskog, ne ukazuju jedino na izmjene njihovih odnosa u kontekstu vojno-političkih elemenata, nego jednako važno i na pojavu konkurencije tranzitnom robom, ali i razvijanje poduzetništva u kontekstu poslovnih odnosa u mirnodopskim razdobljima, pa čak i onih s Osmanskim Carstvom. Primjerice, senjski kapetan Petar Zrinski 1661. godine odobrava trgovačku razmjenu sa osmanskim trgovcima koji “simo targhovinu donose i van z ghrada iznose”, te dopušta da senjska općina od te trgovine ubire *inpostu*, odnosno porez na robu⁵⁸. Moguće je da se to djelomično odnosilo na osmanske podanike s područja zapadne Bosne i neposrednog ličkog zaleđa, obzirom da je Bosna geografskim položajem bila u neposrednoj blizini gradova na istočnoj obali Jadrana. Međutim, ipak je veća vjerojatnost da su u takvoj trgovačkoj razmjeni sudjelovali osmanski trgovci iz dalmatinskog zaleđa, s obzirom na konstantan rizik od sukobljavanja na nestabilnoj habsburško-osmanskoj granici koji se odvija i u mirnodopskim periodima u kontekstu tzv. malog rata na granici. Stoga je izglednije da se trgovačka suradnja između primorskih gradova na obali i osmanskih podanika odvijala morskim putem ili preko Mletačke Dalmacije jer nam većinom izvori i ukazuju na čestu trgovačku suradnju osmanskih

⁵⁸ *Spomenici hrvatske krajine 2*, ur. Radoslav Lopašić (Zagreb: JAZU, 1885), 312.

trgovaca sa dalmatinskim gradovima i otocima, kao i Dubrovačkom Republikom. Također, osmanski trgovački putnici obilazili su razne dalmatinske sajmove i glavne jadranske luke te trgovali raznolikom robom i živežnim namirnicama, o čemu svjedoče i arheološki ostaci raznih karavansaraja i hanova te lazareta i konačišta za smještaj trgovaca i putnika iz osmanskih zemalja.⁵⁹ Iako takve materijalne ostavštine na području Senja nema, ne treba isključiti postojanje osmanske trgovačke suradnje sa Senjanima, o čemu svjedoči i prethodno spomenuto pismo senjskog kapetana o ubiranju prihoda od trgovanja s osmanskim trgovcima koji dolaze u grad. Aspekti ovakve senjsko-osmanske ekonomske suradnje svakako su bili mogući, osobito odlaskom uskoka, no zbog nedostupnosti ili manjka izvorne građe saznanja o takvim poslovnim pothvatima i trgovačkim kopneno-morskim kretanjima i dalje su oskudna te ih je potrebno adekvatno istražiti.

Nadalje, treba ukazati na važnost ne samo kopnene povezanosti sa unutrašnjosti, već i na funkciju senjske luke. Drugim riječima, pomorstvo i trgovački promet morskim putem igrali su značajnu ulogu u prošlosti Senja povezujući poduzetništvo njegovih stanovnika sa dalmatinskim gradovima, Mletačkom i Dubrovačkom Republikom, Mediteranom i brojnim drugim dalekim prostranstvima. Senj je svakako imao višestoljetnu tranzitnu ulogu upravo zahvaljujući prirodnim predispozicijama, s obzirom da stanovanje uz morske predjele daje snažan potencijal za razvoj pomorstva i lučkog prometa kao izvora privređivanja. Svojedobno, grad je imao posredničku ulogu u trgovanju različitim namirnicama koje su stizale iz balkanskog i panonskog zaleđa do prekomorskih krajeva, a osobito je bila značajna trgovačka transverzala Ugarska-Italija u razdoblju vladavine Krčkih knezova Frankopana.⁶⁰ Brojna historiografska istraživanja sugeriraju da se Senj razvijao u značajno trgovačko središte upravo zahvaljujući dobroj morsko-kopnenoj povezanosti, no zbog političkih nestabilnosti se taj značaj počeo umanjivati ili barem stagnirati. Naime, ranonovovjekovni grad Senj je u kontekstu političkih odnosa veoma specifičan jer ga karakterizira kompleksnost dvojne vlasti koja nedvojbeno ostavlja utjecaj na privredne mogućnosti, osobito kada je riječ o trgovini. O važnosti trgovačke razmjene svjedoče već spomenute višestoljetne trgovačke povlastice zajamčene još u prvom poznatom statutu iz 1388. godine, kao i brojni privilegiji feudalnih gospodara i vladara koji su iznova potvrđivani. Također,

⁵⁹ Seid Traljić, „Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću.“ *Pomorski zbornik* 1, (1962): 341-346.

⁶⁰ Bogumil Hrabak, „Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja.“, *Radovi: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 24 (1991): 83.

na trgovački značaj ukazuju i brojne žalbe senjskog stanovništva na svako osporavanje prava na trgovačku razmjenu koja postaju glavno obilježje i konstanta 17. stoljeća, što je vidljivo iz saborskih zaključaka i pisma samih Senjana u spomenutom razdoblju.⁶¹ Da je svaki oblik razmjene bio značajan ukazuje i fenomen pretvaranja pljačke u trgovinu koji traje sve do prve polovice 17. stoljeća, a nije isključeno niti da je takav specifičan oblik trgovanja u potpunosti nestao u tom razdoblju, odlaskom glavnih uskočkih obitelji iz Senja.⁶² Međutim, prije nego se upustimo u analizu lokalnih, regionalnih ili međunarodnih aspekata senjske trgovine tijekom 17. stoljeća treba sagledati čime se trgovalo, odnosno kakve su bile mogućnosti proizvodnje vlastitih dobara i namirnica kada je riječ o stvaranju tržišnih viškova namijenjenih prodaji, s obzirom na prirodne preduvjete i geostrateški položaj.

3.1. Utjecaj geografskog položaja i prirodnog okoliša na privređivanje

Počevši od položaja u klimatsko-reljefnom smislu, političko-ekonomsku povezanost u zadanom sedamnaestostoljetnom razdoblju treba analizirati kroz prirodne preduvjete. Stoga je nužno prvotno se osvrnuti i na sam geografski položaj grada “između planine i mora”, kako bi mogli razumjeti koje privredne djelatnosti su bile karakteristične i uopće moguće s obzirom na reljef i klimu. Tako već početkom stoljeća, 1601. godine nailazimo na zapis senjskog anonima koji u pismu navodi da granično područje na kojemu je smješten Senj ne pomaže stanovnicima niti vinom, zemljom, pašnjacima, kao ni trgovinom i razmjenom: “ne comportando il confine aiuto alcuno di vigne, poderi, pascoli, traffichi et commercij...”⁶³ Također, Mlečanin Paolo Sarpi početkom 17. stoljeća navodi kako surova priroda oko Senja, kamene goleti i oštra bura otežavaju život i spriječavaju uzdržavanje radom ljudskih ruku.⁶⁴ Slična opažanja nepovoljnih utjecaja senjske bure navode u svojim izvještajima i habsburški službenici Ivan Pieroni i Janez V. Valvasor, upozoravajući na surove prirodne uvjete velebitske padine, odnosno ogoljelu i krševitu obalu u velebitskom podnožju, koju karakterizira nestašica obradivih zemljišta, najčešće

⁶¹ Zastupnik grada Senja i njegovih građana u 17. stoljeću bio je Pavao Ritter Vitezović, koji je na hrvatskom i ugarskom saboru nastojao osigurati da se poštuju trgovačka prava ozakonjena statutom.

⁶² O uskočkoj ekonomiji pljačke i prodaji ratnog plijena vidi u: Catherine W. Bracewell, *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i Sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću* (Zagreb: Barbat, 1997).

⁶³ *Monumenta uscocchorum* 1, ur. Karlo Horvat (Zagreb: JAZU, 1910), 395-396.

⁶⁴ Anna Maria Gruenfelder, „Velebitske šume od 16. do 18. stoljeća.“, u: *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija* (Split/Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003): 368.

rascjepkanih, što svakako treba uzeti u obzir kao jedan od temeljnih faktora poljoprivredne nerazvijenosti.⁶⁵

Počevši od vinogradarstva, uzgoj i upotreba vina bili su od izuzetne važnosti na području Karlovačkog generalata, a razlog tome je nedostatak pitke i zdrava vode. Stoga se zbog manjka zdrave vode iz bunara vino vrlo često razrjeđivalo i sa kišnicom kao svojevrsna zamjena za vodu. Međutim, podaci o uzgoju vinove loze u Senju su i dalje nedostatni, osim spomena o malobrojnim vinogradima u vlasništvu senjskih građana izvan gradskih zidina. Također, poznato je da su brojni Senjani posjedovali vinovu lozu na području Baške, na otoku Krku jer je vinogradarstvo tamo imalo bolje uvjete za razvoj, a i bilo je bolje kakvoće. Prema zapisima i izvještajima mletačkih providura, od početka 16. stoljeća Senjani su držali čak polovicu vinograda na tom području otoka Krka.⁶⁶ No zanimljivo je kako se statutarnim odredbama i drugim proglasima favoriziralo domaće vino spram stranog jer se u gotovo svim odredbama koje se tiču kupoprodaje vina navode propisi vezani uz porez na strano vino ili kazne na nepropisnu prodaju istog⁶⁷, dok je domaće ili senjsko vino oslobođeno tih nameta i restrikcija. Izgledno je da je vlast takvim propisima nastojala poticati domaće tržište nasuprot uvoza i smanjiti kupoprodaju stranog vina iz Italije i Mletačke Republike. Također, vrlo je interesantan podatak o krčmama koje su točile strana i domaća vina te svakako treba istaknuti najstariju i najpoznatiju senjsku krčmu u Karlovačkom generalatu, a to je krčma Kneginjina ili kasnije *taberna capitanei*, kako je zastupljeno u statutu iz 1640. godine. Izgleda da je upravo ova krčma imala najprivilegiraniji položaj u odnosu na ostale iz razloga što je to bila jedina krčma u kojoj su se mogla točiti i strana vina. Osim toga, spominju se djevojke i žene (udane, udovice ili neudane) koje su vino iz svojih vinograda prodavale u sklopu kućanstva, no moralo se raditi o prodaji vina nastalog vlastitom proizvodnjom, odnosno koje nije bilo nabavljeno s ciljem preprodaje.⁶⁸ Također je vrlo važno istaknuti i da su prihodi od prodaje vina u krčmi odlazili senjskom kapetanu, stoga je on najviše mogao profitirati od njegove prodaje. S obzirom da je mjesta za uzgoj vinove loze manjkalo, a prodaja stranog vina odvijala se pod određenim restriktivnim pravilima, vinogradarstvo kao takvo nije imalo snažnijeg temelja za razvoj na području Senja.

⁶⁵Bracewell, *Senjski uskoci...*, 90.

⁶⁶Vojin Dabić, *Vojna krajina: Karlovački generalat (1530-1746.)*, (Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, 2000): 158.

⁶⁷Primjerice, izrečena je zabrana za prodaju stranog vina iza trećeg zvona (noću) pod kaznom od 6 libara, osim senjskog vina i malvazije. Čl. LI.

⁶⁸Dorđe Milović, „Kazneno pravo Senjskog statuta iz godine 1388.“ *Senjski zbornik* 34 (2007): 212-213.

Slična situacija odražavala se i na stočarstvo. Uzgoj stoke bio je od izuzetne važnosti na području Vojne krajine, osobito generalata. Međutim, primjere stočarenja kao oblika privređivanja nalazimo tek u okolici grada Senja, na "senjskim planinama" te ga dovodimo u vezu s dolaskom Bunjevaca tijekom 17. stoljeća koji naseljavaju opustjeli kraj u senjskoj okolini i pretežito se bave sezonskim migracijskim ovčarstvom i u manjoj mjeri kozarstvom. Zanimljiv je podatak da kada je riječ o trgovanju, iako se u njihovoj blizini nalazio Senj, njihovo glavno mjesto trgovačke razmjene bio je Otočac te su tamo nabavljali namirnice koje nisu mogli proizvesti, u zamjenu za novac ili mliječne proizvode.⁶⁹ Ipak, u kazneno-pravnom dijelu Senjskog statuta navodi se zlouporaba senjskih pašnjaka, odnosno dopušta se korištenje senjskih pašnjaka za ispašu vlaške, odnosno morlačke stoke ali uz ograničenja.⁷⁰ Očito je dakle kako su postojali pašnjaci u vlasništvu Senja koji su korišteni i davani na upotrebu Vlasima koji bi prolazili tim dijelovima, ali uz vremenske restrikcije. Međutim, ti pašnjaci su se svakako morali nalaziti izvan gradskih zidina, u planinsko-brdskim predjelima Velebita, a s obzirom na veliku udaljenost od grada, stočarski uzgoj bio je rezerviran uglavnom za polunomadsko-stočarske skupine koje su naseljavale planinska područja. Dakle, obzirom na smještaj Senja podno Velebita, karakterističnost manjka obradivog zemljišta i prilična udaljenost od pašnjaka za stočarenje, ukazivali su na nemogućnost stvaranja tržišnih viškova vlastitih proizvoda za veleprodaju, odnosno ako je i postojala mogućnost vlastitog zgoja, ono je uglavnom bilo rezervirano za vlastite egzistencijalne potrebe.

O ribolovstvu i ribarenju u senjskoj luci također ne pronalazimo mnogo informacija, osim da je to pravo pridržano senjskom kapetanu. Ako je suditi prema Senjskom peljaru iz 1639. godine koji ukazuje na uvale pogodne za ribolovstvo, počevši od Senja, spominju se brojna područja u neposrednoj blizini koja obiluju ribom za vlastitu upotrebu ili namijenjenu prodaji na tržištu, no i dalje izostaju konkretniji podatci o samom ribarstvu u senjskoj luci.⁷¹ Možemo pretpostaviti da je jedan od razloga oštra klima koja utječe na nepovoljne vremenske prilike, odnosno snažna bura koja ribarenje čini rizičnijim, a također se spominje i nedostatak sitne plave ribe zbog koje su Senjani odlazili u druge uvale koje su bile kilometrima udaljene od grada, pa čak i na obližnje otoke. Drugi vrlo značajan razlog koji se odnosio na nedostatak ribarenja u luci

⁶⁹ Višeslav Aralica, „Gospodarstvo primorskih Bunjevaca“, *Senjski zbornik* 27 (2000): 228-229.

⁷⁰ Čl. CXLI. Senjskog statuta iz 1640. godine.

⁷¹ Mithad Kozličić, Josip Faričić i Sanda Uglešić, „Geografska osnova navigacije Velebitskim kanalom prema Senjskom peljaru iz 1639. godine, *Geoadria* 17 (2012): 61.

dovodimo u vezu sa pravom na ribolov, *jus piscaturae*. To pravo spadalo je u tzv. mala kraljevska prava, no često se dešavalo da je vladar ta prava dodijelio obnašateljima njegove jurisdikcije na određenom teritoriju njegove vladavine. Takav je upravo i slučaj Senja, vladar je dao isključivo pravo na ribolov i ribarenje u senjskoj luci senjskom kapetanu, što je značilo da nitko nije smio loviti ribu bez dozvole kapetana u luci. No, izvan gradske luke ribolov je bio omogućen svima, što je vjerojatno još jedan od razloga zbog čega su Senjani odlazili u puno udaljenije krajeve i na otoke kako bi lovili ribu. Bez obzira na pravo ribarenja, količine ulovljene ribe nisu mogle zadovoljiti potrebe stanovništva te se najčešće suha i soljena riba uvozila s mletačkih područja, a senjski su trgovci radi preprodaje kupovali na tržnicama ribu i školjke upravo od dalmatinskih trgovaca s obzirom da su oni imali puno veći i obilniji ulov, pogotovo oko svojih otoka. Zanimljiv je podatak da je prema propisima Senjskog carinskog cjenika bačva usoljene ribe iznosila 12 soldina.⁷²

S druge strane, šumsko prostranstvo na velebitskim obroncima, u priobalju, te u okolici Senja predstavljalo je pravo bogatstvo ne samo za Senj, već i za područje čitavog Karlovačkog generalata. Razlog tomu prvenstveno je činjenica da je drvo predstavljalo glavni izvor energije za svakodnevne egzistencijalne potrebe, počevši od grijanja i kuhanja do izrade kućanskih pomagla i predmeta, posebice izgradnju naselja, kuća, mostova, brana i slično. S obzirom na egzistencijalnu važnost drvne građe, logično je zaključiti da su se šume obilato iskorištavale i eksploatirale u različite svrhe, a šume oko Senja nisu bile iznimka. Kao što sam već spomenula, tome svjedoče i odredbe Senjskog statuta čije mnogobrojne mjere reguliraju pravila vezana uz iskorištavanje šuma, ne samo za upotrebu u domaćinstvu, već i u slučaju trgovanja. Iako za sedamnaestostoljetno razdoblje nemamo točno popisane vrste i količinu stabala koje su prevladavale tim krajem, što će se početi uređivati i popisivati tek polovicom 18. stoljeća, ipak pronalazimo koje su vrste drveća bile najdragocjenije s obzirom na ponudu i potražnju. Tako se za brodogradnju najčešće koristio hrast jer je strukturom bio najotporniji na morsku vodu, a zatim se spominju i borovina, smrekovina i jelovina za razne dijelove brodova i čamaca, dok je bukovina najbolje odgovarala kao ogrjevno drvo zbog sklonosti pucanju. Šume koje su se najviše iskorištavale nalazile su se na području Senjske Drage do koje je vodio prirodni kopneni put preko kojeg se drvo moglo prevesti do grada. S tim u vezi, u 17. stoljeću pronalazimo podatke

⁷² Dabić, *Vojna krajina...*, 174-176.

koji ukazuju na problem proširivanja toga puteljka zbog prevelike sječe i dovoza drveća, što je rezultiralo snažnom bujicom i slijevanjem vode u grad. Tada je Senj već bio ozbiljno ugrožen od naleta poplava koje su nastale nakon jačih kišnih razdoblja ili nakon otapanja snijega početkom proljetnih perioda. O opasnostima poplava i bujica izvještavao je habsburški kartograf Martin Stier, koji 1660. godine navodi kako su u Senju postojala mala vrata u gradskim zidinama koja su se otvarala kako bi poplave mogle brže otjecati izvan grada. Takvi specifični klimatski uvjeti (kiša, bura, snijeg), kao i surovost velebitske padine, nisu utjecali samo na problem dostupnosti, odnosno provoza i nabave drvne građe, već su ukazivali i na ubrzan razvoj deforestacije i teško obnavljanje šumskog pokrova prirodnim putem.⁷³ Iako je prvi službeni šumarski red za šume Karlovačkog generalata Monarhija uspostavila tek sredinom 18. stoljeća⁷⁴, tijekom 17. stoljeća sve više jača svijest o potrebi za pravilnim reguliranjem šumarstva, uključujući ograničenja vezana uz sječú i korištenje drvne građe. Primjerice, prvi podatci o žalbama koje su rezultirale sporovima datiraju od 1630. godine kada se senjsko stanovništvo žalilo na njemačke i strane vojne zapovjednike da sklapaju dogovore sa Venecijom oko sječú senjskih šuma, a slične pritužbe se ponavljaju i 1683. godine, ponovno protiv vojne vlasti koje sijeku gradske šume.⁷⁵ No, obzirom da se fenomenima deforestacije i posljedicama krčenja šumskog pokrova u prošlosti bave današnji ekohistoričari, u ovom radu nastojat ću se zadržati u okvirima ekonomske povijesti, odnosno analizirati iskorištavanje šume kao oblik ekonomske politike tijekom sedamnaestostoljetnom razdoblja, o čemu će biti više rasprave u narednim poglavljima.

3.2. Trgovina i promicanje senjskih godišnjih sajмова

Nadovezujući se na prethodno, trgovina i svaki oblik trgovačke djelatnosti s obzirom na prikazanu geografsko-klimatsku predodređenost Senja bili su najzastupljeniji kao izvor prihoda i zarade, uz naravno obnašanje vojne službe za koju su Senjani kao krajišnici dobivali plaću.⁷⁶ Trgovanje različitim proizvodima predstavljalo je najjači atribut grada, a pronađeni arheološki

⁷³ Nataša Štefanec, "Trgovina drvetom na Triplex Confiniumu ili kako izvući novac iz senjskih šuma (1600-1630)?", u: *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija* (Split/Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003): 340-345.

⁷⁴ Bogoslov Kosović, *Prvi šumarski stručni opis i nacrt šuma na Velebitu i Velikoj Kapeli od Dalmatinske međe do Mrkoplja i Ogulina (...)*, (Zagreb, Hrvatsko šumarsko društvo, 2015), 53.

⁷⁵ Vladimir Severinski, „Senjske šume i njihova eksploatacija“, *Senjski zbornik* 1, (1965): 237-238.

⁷⁶ Karl Kaser navodi da se vojna služba u Karlovačkom generalatu dijelila na plaćenike i neplaćenike, stoga nisu svi dobivali plaću za vojnu službu. Izgleda kako je 1671. godine u Senju bilo 318 plaćenika i 415 neplaćenika no njih su činili i Vlasi i Venturini. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik...*, 158.

ostaci kopnenih puteva koji su vodili iz grada prema unutrašnjosti ukazuju na potencijalnu važnost Senja kao trgovačkog grada od najranijih razdoblja senjske povijesti⁷⁷, no osim regionalnih i međunarodnih razmjena, trgovački protok promicali su i lokalni sajmovi kojima bi svakako trebalo pridati pozornost obzirom da je gradu nekoliko puta tijekom njegove povijesti izdan službeni privilegij za održavanje godišnjih sajmova.⁷⁸

Iako se tržišnih viškova od domaće proizvodnje najčešće nije moglo proizvesti u onoliko mjeri koja bi omogućila veleprodaju i poduzetništvo na regionalnoj ili čak međunarodnoj razini, osim kada govorimo o trgovanju drvnom građom velebitskih, oko Senja smještenih šuma, ipak je postojao čitav niz obrtničkih djelatnosti zaslužnih za opskrbu ne samo civilnog dijela stanovništva, već i vojnog (izrada oružja, odjeće, opanaka, vojne opreme i slično). Tako saznajemo da su u 17. stoljeću bili zastupljeni brojni obrti i različiti zanati, među kojima najzastupljeniji mesari, čizmari, krojači, kovači, zidari, bravari, stolari, zlatari, puškari i brojni drugi. Ti, neophodni proizvodi obrtnika prodavani su i na lokalnim tržištima na kojima bi se okupilo mnoštvo, osobito za vrijeme godišnjih sajmova na kojima nisu prisustvovali samo lokalni stanovnici, nego su dolazili i krajišnici, trgovački putnici i poslovni ljudi iz različitih krajeva.⁷⁹ Takvo trgovanje i razmjena historiografima nisu nepoznanica s obzirom na dugu povijest razvitka gradskih periodičnih sajmova i njihove uloge na hrvatskim prostorima još od najranijih razdoblja, a na takve oblike trgovačke razmjene na senjskom području svakako ukazuje i već spomenuti primjer sa trgovcima iz jadranskog zaleđa i eventualno Bosne koji su obilazili takve sajmove i sudjelovali u razmjenjivanju robe. Dakle, ako sajmove promatramo kao specifične oblike javnog tržišta koji se periodično organiziraju s ciljem protoka raznih namirnica, poljoprivrednih i stočarskih proizvoda, prerađevina i materijalnih dobara ovisno o ponudi i potražnji, dolazimo do zaključka da oni imaju dvostruku ulogu: 1. opskrbljivanje zajednice onim proizvodima koji su egzistencijalno potrebni i koji nedostaju, te 2. privlače strane trgovce i preprodavače iz zaleđa, okolice ili udaljenijih krajeva i tako promiču mjesni trgovački promet među masom. U tom pogledu sajmovi predstavljaju javno okupljalište na kojem dolazi do protoka velikog broja ljudi i dobara, a očigledno je kako se ne radi samo o sudjelovanju senjskog

⁷⁷ Već je grčki geograf i astronom Klaudije Ptolomej iz Aleksandrije naveo Senj kao jedan od gradova Liburnije kroz kojeg su u grčko doba prolazili trgovački putevi (oko 150. godine prije nove ere). Stjepan Szavitz Nossan, „Ceste Karlovac-Senj od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća.“, *Senjski zbornik* 4, (1970): 127.

⁷⁸ *Tri sajamska privilegija za grad Senj*, prir. Mile Magdić (Zagreb: Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, 1900), 109-113.

⁷⁹ Mile Magdić, „Senj u XVII. vijeku.“, 60.

stanovništva. S obzirom na takva saznanja važno je analizirati koliko je trgovanje tijekom održavanja sajмова bilo povlaštenije s obzirom na ostatak godine, odnosno jesu li trgovci (domaći i strani) bili oslobođeni plaćanja određenih podavanja na vratima carine tijekom uvoza i izvoza.

Pravo održavanja sajмова predstavljalo je vrlo značajan privilegij grada, a važno je naglasiti kako se održavanje sajмова još od srednjovjekovnog perioda povezuje sa obilježavanjem svetkovina ili blagdana, osobito u vrijeme kada se slavi svetac zaštitnik grada. Odredbama statuta grad je imao određen broj neradnih dana, najčešće onih vezanih uz crkvene blagdane koji se nazivaju *dies ferie*⁸⁰, a tim danima gradska općina organizira različite crkvene i svjetovne događaje, pa se tako primjerice na blagdan svetog Jurja (23. travanj), koji je ujedno i zaštitnik Senja, smije održavati sajam nekoliko dana prije i nakon samog blagdana kako stoji u sajamskom privilegiju iz 1652. godine. Jedan od razloga održavanja sajma u to vrijeme je svakako poveznica sa slavljem sveca zaštitnika, vrijeme kada se održavaju mise i procesije zbog kojih uz hodočasnike dolazi mnoštvo različitih ljudi, lokalnih i stranih, kako bi se okupili oko crkve sv. Jurja na proslavu gradskog zaštitnika, a potom i sudjelovali u trgovačkoj razmjeni u sklopu sajma.⁸¹ Nadalje, osim sajma u vrijeme blagdana svetog Jurja, u službenom dokumentu izdanom 1652. godine spominje se i pravo održavanja senjskog sajma u vrijeme slavlja sv. Mihaela Arkandžela, nekoliko dana prije i poslije same svečanosti.⁸² U izdanom privilegiju spominju se sajmovi organizirani u periodu blagdana gradskog zaštitnika sv. Jurja i sv. Mihaela Arkandžela, dok Mile Magdić navodi kako se senjski sajam također održavao u vrijeme blagdana sv. Petra i Pavla, iako je to u gore spomenutom privilegiju izostavljeno.⁸³ Međutim, kako iz ranije povelje o održavanju senjskih sajмова iz 1489. godine saznajemo da su se godišnji sajmovi održavali upravo na dan sv. Petra i Pavla, pretpostavka je da su se ta dva sajma jednostavno nastavila održavati i dalje, uz Jurjevski sajam i onaj svetog Mihela Arkandžela.

⁸⁰ U Senjskom statutu iz 1640. godine zastupljen je termin *fiera*; sajam u razdoblju praznika ili blagdana.

⁸¹ Sabine Florence Fabijanec, „Od sajma do sajma: pomorski obalni promet u ritmu svetaca zaštitnika na Jadranu krajem srednjeg vijeka.“, *Croatica Christiana periodica* 38, (2014): 23-24.

⁸² *Tri sajamska privilegija za grad Senj*, prir. Mile Magdić (Zagreb: Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, 1900), 111.

⁸³ Magdić, „Senj u XVII vijeku“, 58.

Dokument iz kojeg najviše saznajemo o službenoj organizaciji godišnjih sajмова je upravo spomenuti Sajamski privilegij za grad Senj iz 1652. godine⁸⁴, izdan u Beču od strane habsburškog vladara Ferdinanda III. Zanimljivo je kako se u povelji ne upotrebljava riječ *fiera* kada se govori o sajmu oko blagdana, što je neobično s obzirom da je upravo taj izraz bio vrlo često zastupljen u spisima, pa tako i u Senjskom statutu iz 1640 godine. Umjesto termina *fiera* u povelji se pojavljuju dva latinska termina u kontekstu “svetačkih sajмова”, riječ *nundinae* i izraz *forum annuale*. *Nundinae* dovodimo u vezu s riječima *novem* i *dies*, odnosno “devet” i “dan”, označavajući “deveti dan”, što se poklapa sa tržišnim danima koji su se u razdoblju antičkog Rima odvijali svaki deveti dan, s obzirom da prema rimskom kalendaru nije bilo sedam, već osam dana u tjednu.⁸⁵ Prema tome, svaki deveti dan održavala se razmjena trgovačke robe te su se sklapala različita poslovanja i ugovorene obveze, drugim riječima *nundinae* su označavale prve oblike gradske tržnice na koje bi dolazilo stanovništvo iz okolice, pretežito seljaci. Stoga se termin *nundinae* mogao odnositi na bilo koji oblik trgovanja na tržnicama ili sajmovima (ne nužno u sklopu blagdana), dok je *festum*, *ferie* ili *fiera* označavalo sajam organiziran povodom slavlja svetkovine ili blagdana.⁸⁶ Međutim, u privilegiju se spominje upravo izraz *nundinae* i navodi se više puta kroz tekst dokumenta i to ponajviše uz izraz *forum annuale* označavajući u ovom kontekstu zapravo još jedan izraz za godišnju tržnicu, primjerice: *ibidem circa festum sancti Georgij, militis et martyris, hactenus celebrari solitas, unas alias liberas nundinas seu forum annuale liberum in festo dedicationis sancti Michaelis Archangeli*.⁸⁷ Drugim riječima, dopušta se u okvirima navedenih blagdana održavanje „slobodnih tržišnih dana ili slobodna godišnja tržnica“. Iako termin *nundinae* u tekstu navodi na pomisao da se radi o održavanju mjesnih sajмова svakog devetog dana, u obzir treba uzeti „dodatak“ *seu forum annuale*⁸⁸ kao njegovu

⁸⁴ Sajamski privilegij izdan je tri puta u senjskoj povijesti, 1489., 1652. i 1781. godine. Prva povelja izdana je u Budimu (Matija Korvin), a druge dvije u Beču (Ferdinand III. i Josip II.)

⁸⁵ Trgovanje se u antičkom Rimu održavalo u čast božice Nundine prema rimskom kalendaru. Fabijanec, “Od sajma do sajma...”, 28.

⁸⁶ Fabijanec, „Od sajma do sajma...“, 24-27.

⁸⁷ *Tri sajamska privilegija za grad Senj*, prir. Mile Magdić (Zagreb: Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, 1900), 110.

⁸⁸ Lat. forum, -i, n. označava trg, javni prostor na kojemu se okuplja mnoštvo, trg okružen javnim zgradama. U užem smislu označava trg za promet, tj. sajmišta, tržnice, osobito kada nakon riječi slijedi pridjev, kao u slučaju *forum annuale*. U: Mirko Divković, Latinsko-hrvatski rječnik za škole (Zagreb: Naprijed, 1997.- VIII.), 429.

⁸⁸ Takvu forma pojavljuje se već u srednjovjekovnim spisima, osobito na području Ugarske. Andras Kubinyi, „Professional merchants and the institution of trade: domestic trade in late medieval Hungary.“, u: The economy of medieval Hungary, ur. Jozsef Laszlovszky, Balasz Nagy, Peter Szabo i Andras Vadas (Boston: Brill, 2018), 437-438.

istoznačnicu⁸⁹, odnosno s obzirom na formu i kontekst pisma radi se o izrazu koji označava sajam koji se održava godišnje. Nije u potpunosti jasno iz kojih razloga se koriste različiti izrazi te zbog čega je upravo riječ *nundinae* korišten umjesto učestalog *fiera*. Međutim, činjenica je kako se u dokumentima vrlo često upotrebljava različita terminologija. Na primjer, u Senjskom statutu iz 1640. godine pojavljuje se izraz *fiera* kada se govori o sajamskim odredbama vezanim uz blagdanska slavlja, često uz odredbe vezane za organizaciju suđenja tim danima, čuvarske službe ili odvajanje prihoda za gradske službenike. U tim slučajevima izraz *nundinae* se uopće ne pojavljuje, što je vrlo zanimljivo s obzirom da je isti vladar izdao Senjski statut i Sajamsku povelju u istom periodu, u kratkom vremenskom razmaku. Međutim, i dalje ne postoje konkretna saznanja o korištenju različite terminologije za označavanje sajмова kada je riječ o službenim dokumentima i poveljama, moguće je da se korištenjem određenog izraza nastojao istaknuti ekonomski značaj sajma, ali postoji mogućnost i da su različiti izrazi korišteni prema volji sastavljača ili izdavača ovisno o kontekstu i strukturi teksta, označavajući ustvari isto značenje drugim riječima.

Nadalje, ono što je važno promatrati u kontekstu ekonomskog značaja održavanja sajмова je upotreba pridjeva *liberum* uz izraz *nundinae seu forum annuale*. Značenje slobodnog sajma ili omogućavanje slobodnog održavanja godišnjih sajмова bilo je isključivo pravo kojeg je mogla izdati jedino vladarska ličnost, no postavlja se pitanje opsega slobodština koje su dozvoljene prilikom sajamskih dana. Vezano uz to, važno je sagledati koja su prava bila ustupljena Senju prilikom slobodnog održavanja trgovačke razmjene tijekom „svetačkih dana“ i tko je od toga najviše profitirao. Najočigledniji ustupak, i ono što sa sigurnošću možemo tvrditi, je izricanje dozvole habsburškog vladara da financijski priljev od sajma ide u korist grada, odnosno u gradsku blagajnu za izdržavanje civilnih i vojnih potreba. Takav ustupak koji se potvrđuje Sajamskom poveljom 1652. godine je djelomično i naredba upućena senjskom stanovništvu koje je „obvezno od zarade platiti gradske službenike“.⁹⁰ Točnije, u povelji se navodi da se tim prihodom treba platiti *judicium et officialium eiusdem ciuitatis*, i iako se izričito ne navodi da se to odnosi na vojne službenike, imamo razloga pretpostaviti da je ta odredba obuhvaćala kako civilne tako i vojne vlasti s obzirom na nužnost izdvajanja financijskih gradskih

⁹⁰ *Tri sajamska privilegija za grad Senj*, prir. Mile Magdić (Zagreb: Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, 1900), 111.

prihoda za vojne poslove, izdržavanje utvrda, popravak zidina, plaćanje vojnih oficira i slično.⁹¹ Da su prihodi tijekom održavanja sajмова u vrijeme blagdanskog slavlja išli u korist grada također ukazuju i odredbe Senjskog statuta prema kojem je određeno da svi prihodi od suđenja, kao i novčane kazne i globe za vrijeme sajma svetog Jurja pripadaju općinskom sucu⁹², privilegij koji je uspostavljen i puno ranije, te se kontinuirano iskorištavao od 14. stoljeća.

Nadalje, slobodno održavanje sajмова moglo je označavati i oslobađanje od plaćanja određenih podavanja na robu kojom se trgovalo prilikom prolaska kroz senjska „vrata trgovine“, odnosno carinu. Takav ustupak senjskom stanovništvu poklapao bi se s težom većeg okupljanja i protoka ljudi i dobara tijekom sajamskih dana te dolaskom stranih trgovaca i preprodavača iz udaljenijih krajeva, zaleđa i Vojne krajine. U Sajamskom privilegiju vladar izričito jamči i obećava da će svi strani trgovci, posrednici, preprodavači i putnici, bilo da se radi o pojedincima ili kolektivu, biti zaštićeni te da će „bezbrižno i bez straha i zabrane“ moći sudjelovati u slobodnom prijenosu robe i svih drugih trgovačkih poslova koje donose u grad Senj.⁹³ Očigledno je dakle da su godišnji sajmovi privlačili brojne trgovce i osiguravali gradu veću financijsku dobit, no i dalje ostaje nejasno koje su to točno „slobode“ pridonosile većem protoku ljudi kroz grad, odnosno do koje mjere su one bile proširene. Povelja koju izdaje Ferdinand III. Habsburški poprilično je općenita te iz nje ne saznajemo je li vladar pod slobodnim održavanjem trgovačke razmjene mislio na ukidanje plaćanja carine na trgovačku robu tim danima, bilo da se radi o djelomičnom oslobađanju ili u potpunosti.

S obzirom na namjenu Povelje koja predstavlja svojevrsni zakonski proglas o slobodnom održavanju senjskog sajma, podatke o preciznijim ustupcima koji uređuju pitanja oslobađanja carinskih nameta prilikom sajamskog trgovanja treba potražiti u dokumentima koji reguliraju promet trgovačkom robom. U Carinskom cjeniku za grad Senj spominju se neke odredbe vezane uz slobodan uvoz i izvoz robe tijekom trajanja godišnjeg sajma, a vrlo značajna je upravo uredba vezana za blagdan svetog Jurja, gradskog zaštitnika. Tako se navodi da su trgovci u vrijeme sajamskih dana oslobođeni plaćanja carine na svu trgovačku robu, a izuzetak su svinjska koža, morska sol, ocat, ulje i vino, odnosno spomenute namirnice plaćaju se po utvrđenim i do tada

⁹¹ Još je za vrijeme kralja Vladislava II. Jagelović dopušteno senjskim kapetanima da prikupljeni dio prihoda iz gradske blagajne koriste za vojne poslove, popravak gradskih zidina i kula. Mile Magdić, *Topografija i povijest grada Senja* (Senj: Tiskara H. Luster, 1877), 96.

⁹² Čl. CXXXIV. Senjskog statuta iz 1640.: *Item, iudex comunis tempore nundinarum sancti Georgii habet iurisdictionem ordinariam et omnes condemnationes pecuniarie, cuiusunque quantitatis sint, spectant ad eundem.*

⁹³ *Tri sajamska privilegija za grad Senj*, prir. Mile Magdić (Zagreb: Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, 1900), 111.

važecim tarifama. Zanimljiv je podatak u Cjeniku koji navodi da „Dalmatiner“⁹⁴ ima pravo na besplatno trgovanje grubom domaćom tkaninom i rašom⁹⁵. Također se jasno naglašava da takve pogodnosti i izuzeća traju svim danima koji su obuhvaćeni godišnjim sajmom, dok se sve izvan tih dana računa po pravilima Cjenika i redovno se plaćaju pristojbe za uvoz, izvoz i provoz robe.⁹⁶ Ovako saznanje o povoljnim izuzećima koja su vrijedila na gotovo sve artikle i namirnice vrlo je značajno, kao i podatak o konkretnim trgovačkim namirnicama na koje se ta pogodnost ne odnosi. Jedna od takvih namirnica kojoj je ujedno posvećeno i najviše odredba, je vino. Kao što je ranije istaknuto prilikom analize statutarnih pravila, favorizirao se uzgoj ili nabava domaćeg vina, dok se uvoz stranog nastojao smanjiti, pa i ne čudi da se izuzeća od carinskog plaćanja ne odnose na uvoz vina stranog podrijetla, osobito onog iz Mletačke Republike. Upravo suprotno, prema Statutu period blagdana svetog Mihovila pa sve do 1. siječnja (od kraja rujna do Nove godine) na uvezeno vino namijenjeno prodaji (preprodaja stranog vina) plemići plaćaju 1 soldin na svaki star, a građani 2 soldina.⁹⁷ Tu je važno napomenuti kako se radi o povećanju poreza na uvoz vina za građane koji izvan navedenog razdoblja plaćaju 1 soldin, drugim riječima povećanje se ne odnosi na senjsko plemstvo, no niti oni nisu u potpunosti privilegirani izuzećem od plaćanja.⁹⁸ O ostalim namirnicama koje nisu obuhvaćene proširenim pogodnostima prilikom sajamskih dana nemamo mnogo informacija osim njihovog navođenja, no možemo zaključiti kako se radi o osnovnim egzistencijalnim artiklima koji su bili vrlo profitabilni za preprodaju, osobito u razdoblju porasta broja stanovništva dolaskom krajiških obitelji na prostor Senjske kapetanije i cjelokupnog Karlovačkog generalata. Tu je važno istaknuti bitan faktor koji je trgovanje i preprodaju spomenute trgovačke robe učinio vrlo unosnom granom privređivanja, a radi se o zemljišnoj oskudici koja se povećavala migracijom novog pučanstva. Kao što sam spomenula, nezahvalni prirodni i klimatski uvjeti na području Hrvatskog primorja utjecali su na

⁹⁴ „Dalmatinac“, stanovnik Dalmacije.

⁹⁵ Raša je grubo vuneno platno ili pokrivalo. Razvijenost odnosa između Senjana i dalmatinskih gradova možemo promatrati na primjeru grada Zadra s kojim su Senjani razvijali vrlo intenzivne veze, osobito nakon 1617. godine. U svojoj doktorskoj disertaciji, Filip Novosel govori da je u tom periodu najviše zabilježenih došljaka (s prostora pod habsburškom vlašću) bilo upravo iz Senja, a osim što su sklapali poslovne ugovore sa Zadranima, Senjani su posjedovali i nekretnine u gradu. Dakle, moralo se raditi o imućnijim Senjanima, vrlo vjerojatno trgovcima koji su ostali živjeti u gradu. O njihovim tješnjim odnosima govori i činjenica da su brojni Senjani oporučno tražili da ih se i nakon smrti pokopa u Zadru. Filip Novosel, „Društvene prilike i svakodnevlje Zadra u pozadini vojnih zbivanja za vrijeme Kandijskog rata.“ (Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.), 131-134.

⁹⁶ Zlatko Herkov, „Carinski cjenik grada Senja od godine 1577.“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 17, (1972): 64-65.

⁹⁷ Soldin je 1/20 libre. 1 libra vrijedi 20 soldina. Više o tumačenju mjera i novaca vidi u: Zlatko Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu* (Historijski arhiv Pazin, 1971).

⁹⁸ Radi se o 92. članku Senjskog statuta iz 1640. godine. SKF, 89.

otežano bavljenje vinogradarstvom, govedarstvom i drugim granama proizvodnje, a ako tome pridodamo postupno povećavanje krajiške populacije, logično je zaključiti kako i ovako oskudni zemljišni posjedi postaju sve manji.⁹⁹ S obzirom na to, namirnice koje se nisu mogle priskrbiti proizvodnjom morale su se kupovati, osobito vino, sol i ulje. Samim time, veća potražnja značila je i porast interesa gradske općine (a kasnije i države) za ostvarivanjem profita od posredničkog trgovanja, uzimajući carinske prihode unatoč proširenim slobodama tijekom godišnjih sajмова.

3.3. Pomorstvo Senja

Jedna od najvažnijih prednosti nastanjivanja senjskog stanovništva uz morsku obalu je iskorištavanje mora u ekonomske svrhe. Drugim riječima, život uz more omogućio je pogodne uvjete za razvoj brodarstva, pomorstva i lučkog prometa.¹⁰⁰ Geografski položaj grada “između planine i mora” pogodovao je razvoju Senja kao prometnog čvorišta povezujući trgovačke prometne pravce s mora na kopno i obrnuto, zahvaljujući dobroj povezanosti senjske luke s prirodnim kopnenim putevima koji vode prema unutrašnjosti preko Vratnika, njegovog najnižeg planinskog prijevoja preko Velebita.¹⁰¹ Međutim, već sam spomenula kako je položaj Senja između kopna i mora imao jednu vrlo nepovoljnu karakteristiku, onu klimatsku. Jedan od najzastupljenijih jadranskih vjetrova koje pronalazimo u zapisima je bura, svjeveroistočnjak koji puše s kopna prema moru. Već je bilo riječi o utjecaju oštrem klime koja za posljedicu stvara ogoljelost i manjak obradivog tla te samim time onemogućava zemljoradničke aktivnosti, no u izvorima se vrlo često bura navodi kao prirodna nepogoda koja predstavlja veliku opasnost i za moreplovce, trgovačke putnike i njihove brodove te uzrokuje pogubne nesreće na moru.¹⁰² U 17. stoljeću habsburški službenik J. V. Valvasor o buri je zapisao ovako: “Zur Winterszeit gibt es allhier überaus starke und so heutig tobende Winde, dass man vor selbigen nicht wol aus den Häusern gehen kann.”¹⁰³ Drugim riječima, u zimskom je periodu bura toliko jaka i žestoka da stanovnici ne mogu niti izaći iz svojih kuća. S obzirom na to da je Senj bio izložen jakim udarima vjetrova, kopneno-morski promet sigurno se mogao odvijati jedino u vremenu “zatišja”, a

⁹⁹ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik: rana krajiška društva (1545.-1754.)*, (Zagreb: Naprijed, 1997.): 156-157.

¹⁰⁰ Šime Peričić, „Pomorstvo Senja u prošlosti.“, *Vjesnik PAR* 38 (1996): 170.

¹⁰¹ Stjepan S. Nossan, „Ceste Karlovac-Senj od najstarijih vremena do sredine XX. stoljeća.“ *Senjski zbornik* 4 (1970): 127-129.

¹⁰² Sabine Florence Fabijanec, „Pomorstvo na istočnom Jadranu: trgovački promet i pomorske opasnosti krajem srednjeg vijeka i početkom modernog doba.“, *Historijski zbornik* 65 (2012): 55-56.

¹⁰³ Bogoslav Kosović, *Prvi šumarski stručni opis i nacrt šuma na Velebitu i Velikoj kapeli od Dalmatinske međe do Mrkoplja i Ogulina*, (Zagreb: Hrvatsko šumarsko društvo, 2015), 94.

koliko su doista naleti bure utjecali na pomorsko-trgovačku aktivnost u ovom razdoblju, historiografija tek mora istražiti.

Lučki grad Senj imao je svoje istaknuto mjesto među najznačajnijim primorskim gradovima Jadrana još od najranijih spomena toga grada, a kao ilirsko naselje *Senia* već je tada ucrtan u zemljovid na *Tabuli Peutingeriani*¹⁰⁴ sa pripadajućom lukom *Portus Senia*. Međutim, u trgovačko-prometnom kontekstu veći značaj grada i senjske luke počinje se razvijati otprilike u razdoblju kasnog srednjeg vijeka jer za to razdoblje postoje konkretni povijesni izvori koji ukazuju na povećano odvijanje trgovačke razmjene i izražen pomorsko-gospodarski potencijal grada i luke. Prema sačuvanim dokumentima Senj je u to vrijeme razvijao pomorske veze i sklapao trgovačke ugovore sa mletačkim i talijanskim pokrajinama, dok je sa Dubrovačkom Republikom uspostavio višestoljetne i zavidne trgovačke odnose, osobito prodajom drvna i drvnih prerađevina. Pomorsko-trgovačke veze ubrzo su se proširile duž čitave jadranske obale, Istrom, Kvarnerskim zaljevom te dalmatinskim gradovima i otocima, a još jedan pokazatelj važnosti Senja kao lučkog grada i trgovačko-prometnog čvorišta je stvaranje konzulata kojeg je prvo uspostavila Katalonija (1248.) te ubrzo zatim i Venecija, a kasnije i Dubrovačka Republika te brojni talijanski gradovi. Ti konzulati predstavljali su trgovačke interese matičnih gradova, te očigledan dokaz međunarodnog značaja Senja u tom razdoblju.¹⁰⁵ Još jedan pokazatelj senjskog trgovačkog prosperiteta su brojni strani pomorci koji su u gradu podizali svoje kuće te razvijali poslovne veze, čemu svjedoče obiteljske grobnice brojnih Firentinaca (Strozzi, Salviati, Pasquini) i drugih talijanskih, pa čak i francuskih obitelji, čiji su nadgrobnici spomenici ostali sačuvani.¹⁰⁶ Uvoz i izvoz preko senjske luke nastavio se razvijati i u narednim razdobljima, no osmanski ratni čimbenik u 16. i 17. stoljeću i prijelaz pod habsburšku ingerenciju prenamijenili su prvotnu trgovačku ulogu grada u onu obrambeno-stratešku, a dosadašnja historiografska istraživanja većinom ukazuju da upravo u ovom periodu uloga senjske luke i grada kao uvozno-

¹⁰⁴ Orginalna karta nastala je oko 340. godine, sadržavala je putnu mrežu Rimskog Carstva od Britanije do Sjeverne Afrike, Perzije i Indije. Područje hrvatskih zemalja prikazano je na segmentima IV-VII. Više u: Hrvatska enciklopedija, s.v. Tabula Peutingeriana.

¹⁰⁵ Peričić, „Pomorstvo Senja...“, 174-175.

¹⁰⁶ Bogumil Hrabak, „Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV-XVIII stoljeće)“. *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb* 24 (1991): 69.

izvoznog posrednika između mora i kopna počinje gubiti na svojoj nekadašnjoj važnosti.¹⁰⁷ No, sedamnaestostoljetno razdoblje senjskog pomorstva nikako ne smije ostati zanemareno.

Iako u sklopu vojnokrajiskog obrambenog sustava, Senj i dalje egzistira kao slobodan i kraljevski grad sa zajamčenim trgovačkim pravima. S tim u vezi bitno je sagledati u kojoj mjeri i opsegu je funkcioniralo održavanje pomorsko-trgovačkih poslovnih odnosa u razdoblju političkih i ratnih nestabilnosti. Prvo svakako treba spomenuti kako su vlasti nastojale poticati lučki promet te uvozno-izvoznu trgovinu kroz senjsku luku, na što nam ukazuje odredba Senjskog statuta koja navodi kako plemići i građani koji imaju vlastite barke i brodove ne plaćaju pristanišne takse¹⁰⁸: *ancoraticum, arboraticum et sostaticum*, dakle lučke i brodske pristojbe koje su obuhvaćale sidrenje i privezivanje brodova u senjskoj luci. S druge strane, svi strani brodovi koji dolaze u senjsku luku morali su plaćati dodatnu posebnu taksu, no postojale su iznimke za one brodove u čijim su matičnim lukama Senjani bili izuzeti od plaćanja lučke pristojbe za sidrenje svojim brodova, a primjer takvog načina uzajamnog oslobađanja od takse bilo je trgovačko poslovanje sa Dubrovačkom Republikom. Domaći senjski pomorci i brodari na taj su način praktički držali monopol u senjskoj luci, dok primjerice Karlobag koji se u tom razdoblju također razvijao kao lučki grad nije imao povlasticu slobodnog služenja lukom bez naknada.¹⁰⁹ S obzirom na tu pogodnost, senjski brodari nastavili su tijekom 17. stoljeća sudjelovati u trgovačkim pothvatima zadržavajući se ponajviše na jadranskom prostoru tako što su odlazili u brojne dalmatinske luke kako bi izvezli robu iz Senja, a vratili se s namirnicama koje su kasnije preprodavali ili koristili u kućanstvu.¹¹⁰ Takvu trgovačku aktivnost između Senjana i dalmatinskih gradova i otoka pratili su mletački generalni providuri koji su tijekom svoje službe u Mletačkoj Dalmaciji vodili zapisnik pomorsko-trgovačkih veza između toga primorskog grada podno Velebita i mletačkih posjeda u Dalmaciji. Zapisi koji su ostali sačuvani predstavljaju vrlo značajno povijesno vrelo za proučavanje senjskih pomorsko-lučkih prometnih veza duž istočnojadranske obale jer su zapisivana imena i prezimena gotovo svakog senjskog paruna¹¹¹, grada u kojem je trgovao i kojom trgovačkom robom. S obzirom na bolju preglednost,

¹⁰⁷ Radojica F. Barbalić, „Brodarstvo u Senju i podgorju kroz prošlost.“ *Senjski zbornik* 4 (1940.): 9-10.

¹⁰⁸ Čl. CXLII. Senjskog statuta iz 1640. godine.

¹⁰⁹ Anna Maria Gruenfelder, „Senj i Karlobag u doba merkantilističke gospodarske politike.“ *Senjski zbornik* 29 (2002): 135.

¹¹⁰ Peričić, „Pomorstvo Senja...“, 187.

¹¹¹ Senjski brodovlasnici, naročito Senjani imućnijeg statusa.

u dolje navedenoj tablici popisani su senjski paruni i njihovi poslovni podvizi u razdoblju od 1620-ih godina do sredine 17. stoljeća.

U tablici su popisani senjski paruni koji su svojim većim i manjim brodovima, često jedrenjacima, obilazili dalmatinske gradove s ciljem kupnje ili prodaje određenih namirnica. Prema ovim podacima, Senjani su u navedenom razdoblju kupovali najčešće u Šibeniku, potom u Zadru i Trogiru, a nešto manje i na otocima. Namirnice koje se najviše spominju su vino, maslinovo ulje i raša, odnosno grubo seljačko sukno. Nadalje, ono što je vrlo značajno sagledati iz navedene pregledne tablice je sama količina kupljenih proizvoda. Kada govorimo o tekućinama, odnosno u ovom slučaju vinu i maslinovom ulju vidimo da je korištena mjera bila barilo ili baril. Zlatko Herkov navodi da je domaći baril iznosio 66, a venecijanski 64 litara, no u ovom slučaju nije navedeno točno koji baril se koristio za obujam tekućina, što je najvjerojatnije ovisilo i o mjestu i o namirnici. Najviše se količinski kupovalo vino (Marko Klinarin na Silbi kupio je 20 barila vina, što je otprilike 1300 litara vina), dok se ulja kupovalo uglavnom od 1-2 barila, a spominje se i “sić”¹¹² maslinovog ulja što je puno manja količina i iznosi oko 10,7 litara (mletačkog barila). Osim tih namirnica, trgovalo se i domaćom grubom tkaninom ili rašom koja je izražena u laktima, odnosno mjerom za dužinu tkanine. Uglavnom se otpremala u komadima s točno određenom dužinom tkanine, koja također varira. Primjerice, po austrijskim propisima dužina jednog komada iznosi 15-20 lakata ili 11-23 metara dužine.¹¹³ Sudeći prema količinama, najvjerojatnije se radi o nabavci za vlastito kućanstvo, ali nije isključeno da se od robe nastojalo i profitirati, osobito kada je riječ o vinu kojeg je manjkalo, na što ukazuju i brojke.

¹¹² “Sić”- *sechio* (šesti dio barila). Mletački baril dijelio se na 6 sića.

¹¹³ Herkov, „Carinski cjenik grada Senja...“, 77.

Tablica 1: Prikaz nabavljene trgovačke robe po dalmatinskoj obali i otocima između 1620. i 1650. godine.¹¹⁴

Senjski paruni	Grad	Artikl/namirnica
Marko Ranelić, Pavao Fauso (?), Juraj Kovačić	Šibenik	Vino, maslinovo ulje
Vid Miletić	Dalmacija (?)	Maslinovo ulje (2 barila), seljačko sukno (100 lak.)
Matija Kierančić	Zadar	Seljačko sukno (200 lakata)
Juraj Mirković	Šibenik	Raša (100 lakata), ulje (2 barila)
Andrija Poljican	Trogir	Ulje (1 barilo), raša (100 lakata)
Marko Klinarin	Silba	Vino (20 barila) (kupljeno)

¹¹⁴ Tablica je sastavljena na temelju podataka koje je objavio Šime Peričić koristeći spise generalnih providura za Dalmaciju i Albaniju koji se nalaze u Državnom arhivu grada Zadra. Šime Peričić, „Prilog upoznavanju pomorskotrgovinskih veza Dalmacije i Senja u prošlosti.“ *Vjesnik PAR* 33-34 (1991/1992): 96-97.

Zorzi Domazetović	Zadar	Vino (20 barila) (kupljeno)
Nikola Ciglić	Šibenik	Ulje (1 barilo) (kupljeno)
Mate Celonić	Šibenik	Ulje (1 barilo) (kupljeno)
Grgur Ramić	Brač	Vino (10 barila), maslinovo ulje (1 barilo)
Vid Čudinović	Krapanj kod Šibenika	Vino (5 barila) (kupljeno)
Mate Chierone	Šibenik	Vino (8 barila) (kupljeno)
Luka Budanić	Šibenik	Vino (10 barila) (kupljeno)
Juraj Kovačić	Silba	Vino (6 barila) (kupljeno)
Zuane Stipanić	Trogir	Vino (6 barila) (kupljeno)
Vuk Kalajić	Biograd	Vino (6 barila), Maslinovo ulje (2 sića)

Svakako je važno naglasiti kako su senjski trgovci nabavljali i proizvode koji su isključivo namijenjeni daljnjoj prodaji te su zatim zarađenim novcem kupovali prethodno navedene namirnice za vlastite potrebe, odnosno kućanstvo. Takvi senjski poslovni pothvati spominju se i u izvorima te se navodi kako je jedan senjski trgovac na otoku Krku prodao 200 stara žita kojih je prethodno kupio u Dalmaciji, da bi potom taj zarađeni novac usmjerio prema kupnji vina. Drugi primjer navodi Pavla Kuhačevića iz Senja koji je u Zadru i drugim mjestima prodavao različite artikle, a potom kupio 3 barila vina i preprodao tu količinu na otoku Rabu. Takav način trgovanja poticao je formiranje senjskog poduzetništva jer se kupoprodajom nastojao ostvariti određeni profit te kupljeno prodati po višoj cijeni od nabavne, iskorištavajući također činjenicu da su prema pravnim odredbama Statuta oslobođeni plaćanja lučke takse za držanje svojih brodova u matičnom gradu, ali i lukama u kojima su imali uzajamna izuzeća od pristojbi za usidrenje svojih brodova.

Sklapanje trgovačkih poslova i plovidba senjskih trgovaca prema dalmatinskim lukama nastavila se i u drugoj polovici 17. stoljeća, s još snažnijim intenzitetom te je poznato da su Senjani često koristili pozajmice od stanovnika Silbe. Naime, spominje se kako su neki silpski brodari kreditirali brojne Senjane koji su se bavili preprodajom jer se spominju njihova zaduženja, primjerice Bartul Milišić prvo je bio dužnik silpskom parunu Antunu Fortunatiću, a kasnije se spominje da je ponovno uzeo pozajmicu od tamošnjih kreditora, no nije vratio posuđeni novac u zadanom roku što je rezultiralo sudskim sporom nepoznatog ishoda. Izgleda kako Silba nije bila jedina koja je nudila usluge posudbe novaca jer se u istom razdoblju spominju i zadarski trgovci koji su imali poslovne dogovore takve vrste sa senjskim parunima i brodarima.¹¹⁵ Uvidom u ove dokumente nije poznato jesu li senjski trgovci svojim brodovima plovili prema zapadnoj (talijanskoj) strani jadranske obale ili se odvažili na poslovne pothvate prema Mediteranu i udaljenijim područjima, no očigledno je pomorstvo grada i dalje funkcioniralo i činilo važan ekonomski aspekt, na što upućuje upravo spomenuto korištenje senjskih lučkih pogodnosti i kontinuirani poslovni odnosi sa raznim dalmatinskim gradovima i otocima.

¹¹⁵ Peričić, „Prinos upoznavanju pomorskotrgovinskih veza...“, 97.

4. POSREDNIČKA TRGOVINA U OZRAČJU VOJNE EKONOMIJE

Senj kao grad koji svoj privredni razvoj nije dugovao prirodnom okruženju, svoju je ulogu pronašao u tranzitnoj trgovini između balkansko-panonskog zaleđa i prekomorskih krajeva preko kopneno-karavanskih puteva s jedne i pomorsko-lučkog prometa s druge strane.¹¹⁶ Svaki oblik komunikacije, pa tako i onaj trgovački, odvijao se preko karavanskih kopnenih pravaca, najčešće konjima ili tovarnom stokom koja je prenosila robu iz unutrašnjosti prema moru i obrnuto. Prije nego što su makadamske ceste bile uspostavljene, a potom i izgradnja cestovnih prometnica, trgovački promet funkcionirao je u sjeni nesigurnosti puteva te potencijalnih opasnosti i neprijateljskih ugroza u blizini granice.¹¹⁷ No, to nije bio uvijek slučaj kada je riječ o senjskom tranzitnom kopneno-morskom značaju. Senj je svojevremeno imao karakteristiku važnog čvorišta distribucije i redistribucije različitih dobara, osobito drva, sirovina, te poljoprivrednih, stočarskih i morskih proizvoda, a njegovu veliku trgovačku mrežu činile su prometne poveznice počevši od Češke i Ugarske preko Apeninskog Poluotoka do Mediterana. S balkanskih južnih dijelova dolazilo je žito koje se onda mijenjalo za drvo i drvne prerađevine. Također, Senj se bavio izvozom rudarskih proizvoda, najviše željezom i bakrom koje je putovalo iz Slovačke i Ugarske te preko senjske luke nastavljalo svoj put prema Italiji.¹¹⁸ Blagostanje trgovačkog poslovanja nastavljalo je svoj dugi vijek i sa Dubrovačkom Republikom koja još od 14. stoljeća iz Senja uvozi drvo i prerađevine djelomično za vlastite potrebe, pa čak i za dubrovačke privatnike, patricije i bogate obrtnike, a ostatak za daljnju redistribuciju. U Senj se odlazilo po vesla, trupce, daske i drvo za gradnju brodova, a važno je napomenuti da je funkcionirala i robna razmjena žito za drvo između dubrovačkih žitarskih trgovaca i Senjana.¹¹⁹

No, procvat tranzitno-trgovačke uloge Senja nesmetano se odvijao u regionalnim i međunarodnim okvirima otprilike do prvih desetljeća 16. stoljeća, dok nadalje započinje razdoblje nesigurnosti kopnenih i morskih ruta zahvaljujući pojavi dva nova čimbenika, jedan koji svojim dolaskom na europsku scenu predstavlja prijetnju zapadnom poretku (Osmansko Carstvo), a drugi sigurnom i nesmetanom protoku međunarodne trgovačke razmjene (senjski

¹¹⁶ Hrabak, „Regionalna i međunarodna trgovina...“, 59.

¹¹⁷ Petar Feletar, *Hrvatske povijesne ceste – Karolina, Jozefina i Lujzijana* (Zagreb: Meridijani, 2015), 34.

¹¹⁸ Sabine Florence Fabijanec, „Pomorstvo na istočnom Jadranu: trgovački promet i pomorske opasnosti krajem srednjega vijeka i početkom modernoga doba.“, *Historijski zbornik* 65, (2012): 50-51.

¹¹⁹ Hrabak, „Regionalna i međunarodna trgovina...“, 83-86.

uskoci). No iako su pretenzionističke težnje Osmanskog Carstva i njihova neposredna blizina uzrokovale vojno-upravnu reorganizaciju te teritorijalni gubitak, za Senj je osmanski čimbenik imao još jednu posljedicu – dolazak uskoka. Osim promjena na cjelokupnu društvenu zajednicu, uskoci su u potpunosti izmijenili sliku dotadašnje ekonomske uloge Senja te svojim pljačkaškim podvizima negativno utjecali na posredničku ulogu grada.¹²⁰ Osim što su nove političke i društvene promjene izazvale nesigurnost i prekide nesmetanog protoka ljudi i dobara, također su potaknule formiranje nove upravno-teritorijalne jedinice, Vojne krajine. Taj posebno izdvojeni teritorij pod direktnom vojnom upravom i habsburškom ingerencijom prouzročio je i dislokaciju dotadašnjih kopnenih puteva koji su bili namijenjeni trgovačkoj razmjeni, a nekadašnja nastojanja za uspostavljanjem dobrih trgovačko-prometnih komunikacijskih veza pretvorila su se u napore za izgradnju funkcionalne obrambeno-strateške komunikacije koja se temeljila na povezivanju vojnih prometnih ruta sa uspostavom snažnih fortifikacijskih utvrđenja u brojnim gradovima.¹²¹

U ozračju političkih i upravno-teritorijalnih noviteta posrednička trgovina grada poprima novu ulogu, a to je opskrba Primorske krajine i Karlovačkog generalata namirnicama koje su posvuda manjkale i bile egzistencijalno potrebne za krajiške obitelji. To je značilo da je senjskim trgovcima u najvećoj mjeri preostalo “vojnokrajiško tržište” prema kojemu su usmjerili preprodaju. Dotadašnja međunarodna tranzitna uloga zamijenjena je lokalno-regionalnom. Senj je postao svojevrsna logistička baza za krajiška područja preko koje su senjski trgovci i dobrostojeći stanovnici nastojali ostvariti profit. Takva vojna ekonomija funkcionirala je na način da su se namirnice najčešće nabavljale brodovima s područja Mletačke Dalmacije preko mletačkih vlasti kao zastupnika (primjerice nabava soli iz paške solane) ili sklapanje kupoprodajnih odnosa sa samim stanovnicima. Od najveće važnosti tijekom sedamnaestostoljetnog razdoblja bile su tri trgovačke namirnice – drvo, sol i žito. Šume u okolici Senja oduvijek su predstavljale prirodno bogatstvo kojim su se nastojali okoristiti domaći i strani trgovci, pa i ne čudi da su Senjani sklapali brojne trgovačke poslovne odnose i prodavali različite vrste drveća, pa čak i u dogovoru s krajišnicima dopremali posječeno drvo do Senja u zamjenu za žito. Potom su to drvo senjski poduzetnici i trgovci preprodavali dalje Mlečanima

¹²⁰ Ibid, 103-105.

¹²¹ Feletar, *Hrvatske povijesne ceste...*, 34.

osiguravajući si vrlo profitabilnu zaradu.¹²² O važnosti velebitskih, oko senja smještenih šuma, govore i intenzivni pregovori oko prodaje i sječe šumskog pokrova između Habsburške Monarhije i Mletačke Republike koji su se odvijali gotovo cijelu prvu polovicu 17. stoljeća.¹²³ Izuzev pokušaja prodaje šumskih dobara Veneciji, privredna politika Habsburgovaca i vojnih vlasti nije bila usmjerena na poticanje profitabilne zarade, već na što bolju opskrbu krajiškog tržišta. Takav pristup nemiješanja u privredne poslove grada omogućit će Senjanima svojevrsni monopol nad prodajom soli do kraja stoljeća, kada će se habsburške vlasti okrenuti prema politici izravnog interveniranja i sudjelovanja u produktima zarade nametanjem svojih solnih skladišta u gradu.¹²⁴ S obzirom da se morska sol smatrala jednom od najprofitabilnijih trgovačkih namirnica, dopremana je iz primorskih luka i dalje se prenosila u kontinentalna područja prema unutrašnjosti, gdje su je trgovci dalje preprodavali u zamjenu za novac po dvostruko ili čak trostruko višim cijenama od nabavnih.¹²⁵ Što se tiče žita, znamo da je ono bilo vrlo potrebna, zapravo neophodna namirnica svakog kućanstva, no o njegovoj preprodaji tijekom sedamnaestostoljetnog razdoblja i dalje ne znamo mnogo. Žito se vrlo često u dokumentima spominje kao svojevrsni oblik naturalnog plaćanja u zamjenu za drvenu građu, sol i druge artikle u čijoj razmjeni sudjeluju krajišnici iz različitih područja Karlovačkog generalata. Omjer takvog plaćanja pri kojemu dolazi do međusobne razmjene proizvoda nije nam poznat, no prema nekim trgovačkim ugovorima iz 18. stoljeća sol je mijenjana za žito u omjeru 1:1.6, no omjer je vjerojatno uvelike ovisio i o ponudi i potražnji u određenom razdoblju.¹²⁶ Takva zamjena koristila se i u omjeru drvo-žito, odnosno već spomenuti primjer angažiranja krajišnika za sječū i dovoz drva kojeg su onda Senjani dalje prodavali Mlečanima. Za posječeno drvo krajišnici su najčešće dobivali one artikle koji su im bili najpotrebniji, a to su između ostalog bile žitarice. Zanimljivo je kako su u oskudici krajišnici mogli dobiti žito unaprijed, no to ih je potom dovodilo u dužnički odnos prema senjskim trgovcima. Senjani su to jako dobro iskorištavali jer su krajišnicima određivali koliko se drvne građe mora isporučiti zauzvrat, što je najčešće rezultiralo većim omjerom drva u korist Senjana.¹²⁷ Prema navodima Mile Magdića, Senjani su

¹²² Kaser, *Slobodan seljak i vojnik...*, 156.

¹²³ Nataša Štefanec, "Trgovina drvetom na „Triplex Confiniumu” ili kako izvući novac iz senjskih šuma (1600-1630)", u: *Triplex Confinium (1500-1800): ekohistorija*, ur: Drago Roksanđić i dr. (Split/Zagreb: Književni krug, 2003), 346.

¹²⁴ Gruenfelder, „Senj i Karlobag u doba...", 126-127.

¹²⁵ Dabić, *Vojna Krajina...*, 181.

¹²⁶ *Ibid*, 190.

¹²⁷ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik...*, 155-156.

svake godine od kranjskih i koruških staleža dobivali 3771 stara žita, odnosno pšenice koja je bila namijenjena vojnim dužnosnicima te bi potom određenu količinu povoljno otkupili upravo senjski trgovci-preprodavači.¹²⁸

Nadalje, osim što su od velike važnosti bile trgovačke namirnice koje su cirkulirale primorsko-krajiškim prostorom, također treba sagledati na koji se način odvijala razmjena dobara od primorskog grada podno velebitske padine prema unutrašnjosti, do krajiških odredišta. Drugim riječima, mobilnost kopneno-morskih puteva. Osim sigurnog protoka trgovačkih brodova na moru, cestovne komunikacije su bile najvažniji faktor uspješnog kolanja trgovačke razmjene između pojedinig krajeva.¹²⁹ Kao što je prethodno istaknuto, kopneni pravci bili su vrlo nesigurni ne samo u ratnim razdobljima, nego i u vrijeme mira s obzirom na tzv. fenomen “malog rata” na granici koji je gotovo neprestano tokom stoljeća nastavljao prijetiti. Taj čimbenik dodatno je otežavao svaki oblik putovanja, no s obzirom na ulogu Senja kao svojevrstne logističke baze za krajiška područja morao je u određenoj mjeri funkcionirati kopneni promet prema unutrašnjosti Karlovačkog generalata. Prvo svakako treba spomenuti značaj kasnosrednjovjekovnih karavanskih puteva koji su povezivali bogatu trgovačku razmjenu, a svakako jedan od najznačajnijih europskih puteva za svoje odredište je imao i Senj. Radi se o putu *Via magna*, smjer koji je povezivao ugarski glavni grad (Stolni Biograd) s južnom Panonijom i dalje preko Dinarida s Jadranom. Jedan od glavnih puteva vodio je od Zagreba prema Topuskom, pa preko Brinja do Senja.¹³⁰ Osim spomenute “velike ceste” međunarodnih razmjera, treba naglasiti i važnost međuregionalnih karavanskih puteva, kao što je stari trgovački put Zagreb-Modruš-Senj. Poznato je da je taj put od 13. do 18. stoljeća prometno funkcionirao na konjima ili mulama na relaciji koja je vodila iz Zagreba (od kraja 16. stoljeća i Karlovca) do Modruša, a potom je preko senjskog najnižeg prijevoja Vratnika vodila preko Senjske drage u Senj kroz tzv. “Gornja vrata”. Također, postoji dokument koji još u 14. stoljeću ukazuje na put *Magna strata a Modrus* te je već tada senjska luka bila od velikog značaja za opskrbu Modruša solju i drugim prijeko potrebnim namirnicama.¹³¹ No kako se radi o putu koji nije nastao planskom gradnjom, nego kao posljedica višestoljetne upotrebe brdske staze, radilo se o vrlo strmom i relativno neprohodnom putu. Spominje se kako je put na konju od Karlovca do Senja

¹²⁸ Magdić, „Senj u XVII. vijeku...“, 57.

¹²⁹ Lovorka Čoralić, *Put, putnici i putovanja* (Zagreb: AGM, 1997): 129.

¹³⁰ Feletar, *Hrvatske povijesne ceste...*, 34-35.

¹³¹ Ibid, 31.

trajao između 20 i 24 sata, a prijevoz trgovačkih namirnica mogao je potrajati 5 do 7 dana na što su također utjecale i vremenske (ne)prilike. Zbog lošeg stanja starog kopnenog puta i oštih zima u razdobljima kada je padao snijeg, trgovački dotok robe mogao je biti prekinut i po nekoliko tjedana.¹³² Međutim, važno je ukazati na nedostatak ucrtavanja tih karavanskih puteva na sedamnaestostoljetnim kartama, vjerojatno jer se radilo o nepravilnim i neuređenim putevima, često neprohodnim u zimskim razdobljima. Ipak, postoje sačuvana izvješća i prikazi veduta koji nam ukazuju na upotrebu toga puta tijekom 16. i 17. stoljeća. Najstarije izvješće potječe iz 1639. godine kada je Ivan Pieroni, habsburški službenik i vojni inženjer, putovao iz Karlovca modruškom cestom do Senja, a potom je taj put spomenuo i krajiški graditelj Martin Stier 1660. godine u svojim izvješćima o stanju graničnih utvrda i puteva.¹³³ Tek krajem 17. stoljeća nastaje potreba za ucrtavanjem kopnenih trgovačkih i vojnih puteva zbog povoljnijih političko-vojnih prilika, odnosno kraj Velikog bečkog rata 1699. godine rezultirao je prvim velikim oslobađanjima hrvatskog teritorija i pomicanjem granice, stoga je trebalo ažurirati dotadašnje mape i zemljovide. S tim u vezi, Senjanin Pavao Ritter Vitezović izradio je kartu Hrvatske na kojoj su prvi put bili označeni glavni karavanski smjerovi od unutrašnjosti prema moru, a nama najvažniji je svakako smjer koji vodi od Karlovca prema Senju, preko Slunja i Otočca.¹³⁴ Iako tek ucrtan krajem 17. stoljeća, ovaj smjer zasigurno je bio u upotrebi tijekom cijelog 17. stoljeća, osobito nakon povećanog doseljavanja krajišnika na područje Otočca i Brinja. U Primorskoj krajini je 70-ih godina Otočca kapetanija imala u vojnoj službi najviše krajišnika, njih preko tisuću, što je ukazivalo i na veću potrebu za opskrbom.¹³⁵

Nadalje, da je posrednička trgovina Senja bila preusmjerena sa međunarodnih aspekata razvijanja dobrih trgovačko-poslovnih veza na vojno-obrambene potrebe, govori i činjenica da se habsburška politika usmjerila prema stvaranju svojevrstne opskrbe baze čiji je stvarni cilj bio distribucija i siguran protok ljudi i dobara prema vojnokrajiškim bazama. Shodno tome, malo je vjerojatno da je tadašnja politika bečkog Dvora razmišljala o konkretnom organiziranju gospodarskih modela kojima bi se nametnula na međunarodno tržište kopneno-morske razmjene. S obzirom na vanjskopolitičku situaciju u kojoj osmanski čimbenik i dalje predstavlja opasnost, osobito uz pogranične relacije, sigurnost kopnenih puteva i dalje igra veliku ulogu kada je riječ o

¹³² Nossan, „Ceste Karlovac-Senj...“, 129-130.

¹³³ Ibid, 130-131.

¹³⁴ Feletar, *Hrvatske povijesne ceste...*, 80.

¹³⁵ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik...*, 158.

gospodarskim planovima. Upravo nam na to ukazuju i karavanski kopneni pravci, odnosno izostanak njihovog označavanja na kartama s obzirom da se radi uglavnom o zapuštenim, pa čak i neprohodnim brdskim putevima koji nisu planski građeni. Iz ovoga je jasno vidljivo da Habsburška Monarhija još tijekom 17. stoljeća nije nastojala ulagati u izgradnju adekvatnih cestovnih prometnica koje bi povezivale trgovački promet na dalekim relacijama. Na taj će se pothvat odlučiti tek nakon većih ratnih uspjeha povlačenjem osmanskog čimbenika sa hrvatskih prostora, što će rezultirati okretanjem gospodarskog smjera prema izravnoj državnoj intervenciji u duhu merkantilističkih ideala, od čega nastaju prvi planovi izgradnje novih modernih cesta u 18. stoljeću – Karoline, Jozefine i Lujzijane.¹³⁶ Takvi planovi adekvatnog povezivanja kopna s jadranskim lukama označit će prekretnicu u trgovačko-prometnoj razmjeni i okretanje prema povećanoj izvoznoj trgovini. Takve tendencije mogu se prepoznati u svojim začecima krajem 17. stoljeća, osobito nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, no najveći dio stoljeća protekao je izvan većih gospodarsko-prometnih planova. S obzirom na te činjenice, Senj nastavlja egzistirati kao dvojni grad, iskorištavajući povlastice koje je pravovaljano uživao titulom slobodnog i kraljevskog grada, ali unutar vojnokrajiške organizacijske strukture. Također je važno naglasiti kako je Senj bio jedina krajiška luka putem koje se odvijao trgovački promet, što dodatno ukazuje na povećanu važnost Senja kao logističke baze za opskrbu Karlovačkog generalata svim potrebnim namirnicama.¹³⁷ Senj postaje praktički centar opskrbe toga dijela Vojne krajine i sudjeluje u robno-novčanoj razmjeni različitih namirnica, od žita i sukna do morske soli, drva, vina i ulja, koje su krajišnici onda kupovali djelomično novcem od vojne službe ili robnom zamjenom, najčešće drvo ili sol za žito. Dakle sve ukazuje na činjenicu da se privredni razvoj grada temeljio na oblicima vojne ekonomije s obzirom da su građani Senja nastojali u kontekstu vojnokrajiškog mehanizma razvijati svoj ekonomski napredak.¹³⁸ Moguća je pretpostavka da se takvim vojno-privrednim pristupom razmjene dobara donekle nastojalo nadoknaditi zamiranje nekadašnje osebujne trgovačke uloge Senja kao važnog trgovačko-prometnog čvorišta te se time trgovina sa međunarodnog značaja uvelike preusmjerila na regionalno-lokalne okvire.

¹³⁶ Feletar, *Hrvatske povijesne ceste...*, 48.

¹³⁷ Valentić, „Razvitak Senja.“, 82.

¹³⁸ *Ibid.*, 77.

4.1. Razvoj senjske carine i propisi o plaćanju pristojba na trgovačku robu

Da je senjska trgovačka funkcija predstavljala veliki značaj govori i podatak o uređenju svojevrsne postaje za naplatu carinskih i drugih pristojbi na robu koja je ulazila ili izlazila iz grada. S obzirom da je takav promet morao biti nadziran od strane državne vlasti radi ubiranja prihoda, svaka trgovačka razmjena bila je podložna obveznom plaćanju carina. Carinske postaje počele su se formirati tokom srednjeg vijeka te su se isprva naplaćivale uglavnom na prvom trgu ili na mjestu prodaje, a također je i prilikom prelaska u drugu državu trgovac na posljednjem mjestu trgovanja plaćao carinu na svu robu koju je izvezio. Ta trgovačka pristojba dobivena prodajom nazvana je tridesetnicom (*tricesima*) i ulazila je u kategoriju kraljevskih regalnih prava, drugim riječima radi se o prihodima kraljevske blagajne. Kasnije su se carinarnice najčešće nalazile na značajnim trgovačko-prometnim čvorištima, važnim gradskim središtima i ponekad na trgovima uoči sajamskih dana te su uglavnom vršile dvije ključne uloge – nadzor robnog prometa i ubiranje carinskih pristojba.¹³⁹

Prve pouzdane podatke o funkcioniranju ubiranja trgovačkih prihoda na području Senja saznajemo u 13. stoljeću u vrijeme kada su templari držali vlast u gradu. U tom razdoblju oni su bili ti kojima je pripadalo pravo ubiranja pristojba na robni promet, u što su se ubrajale daće od trgovine, lučke daće, pa čak i na unutarnje tržišne daće koje se odnose na robu koja se izlaže prodaji na gradskom trgu. Nadalje, više spomena o zakonskom uređenju carina pronalazimo u prvom poznatom Senjskom statutu iz 14. stoljeća te se već tada pravila razlika u poreznim opterećenjima stanovnika u skladu sa posebnim privilegijima koje su uživali senjski plemići i građani, kako je već prethodno obrazloženo.¹⁴⁰ Međutim, prvi službeni dokument koji konkretno uređuje carinska pitanja i regulira trgovački promet na ulazu i izlazu iz grada je Carinski cjenik kojeg izdaje Rudolf II. Habsburški 1577. godine, a potom i onaj Ferdinanda III. iz 1628., te zadnji poznati iz 1769. godine. No, postavlja se pitanje možemo li odrediti ili rekonstruirati u kojem dijelu grada se ta svojevrsna carinska postaja mogla nalaziti u 17. stoljeću. Senjski statuti spominju *ad portas pro tergouina*, odnosno tzv. “vrata trgovine” što nam ukazuje da se radilo o određenom mjestu na kojemu se vršila trgovačka kontrola ili regulacija robnog prometa prije

¹³⁹ Čoralić, *Put, putnici i putovanja...*, 141-151.

¹⁴⁰ Herkov, „Carinski cjenik grada Senja...“, 47-48.

ulaska u grad. S obzirom na sam naziv mogli bismo pretpostaviti da se radi o gradskim vratima koja su povezivala grad sa njegovim kopnenim zaleđem. Ta “vrata tergouine” u kasnijim se dokumentima još spominju i kao “Mala” ili “Biskupska” vrata, a analizom tlocrta grada kojeg je izradio habsburški službenik Ivan Pieroni 1639. godine, Melita Viličić smatra da su se Mala vrata nalazila na tlocrtno najvećoj izbočini na zidinama (označeno kružićem na slici).¹⁴¹

Slika 1: Pieronijev plan senjskih zidina 1639. godine¹⁴²

¹⁴¹ Melita Viličić, “Gradska vrata i urbanističko formiranje drevnog Senja.”, *Senjski zbornik* 17 (1990): 208-210.

¹⁴² Preuzeto od: Melita Viličić, „Gradska vrata...“, 208. Tlocrt se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Iako je Senj brojao minimalno sedam vrata tokom ovog perioda, od kojih su se neka zatvarala i otvarala ovisno o osmanskoj opasnosti, samo se za Vrata trgovine spominju odredbe koje su se odnosile na plaćanje prihoda na uvoz, izvoz i provoz trgovačke robe. Postojala su i “Morska vrata” koja su povezivala senjsku luku sa gradom, što znači da je tamo prolazila roba koja je dovezena na brodovima morskim putem, no svakako je na izlazu iz grada sva trgovačka roba morala proći kroz vrata carine kako bi se mogao obračunati prihod na robu koja je prolazila kroz grad i dalje se izvozila prema kopnu.¹⁴³

Vrlo vrijedan povijesni izvor koji potvrđuje postojanje carinske regulacije na senjskom području je dokument cjenika carinskih opterećenja. Radi se o cjeniku iz 1577. i 1628. godine koji je sadržajem identičan, odnosno radi se o prijepisu starijeg cjenika kojeg je samo nanovo obnovio i potvrdio Ferdinand III. Habsburški tijekom 17. stoljeća. Zadnji cjenik izdala je Marija Terezija 1769. godine te se svojim sadržajem razlikuje od posljednjeg, obzirom na statutarne i upravne izmjene kojima je Senj u okvirima habsburške aktivne jadransko-pomorske politike “inkorporiran” u tzv. jedinstveno gospodarsko područje, nazvano *Austriacum littorale* 1752. godine.¹⁴⁴ Najveća novost posljednjeg cjenika je svakako ukidanje dotadašnjih višestoljetnih povlastica i carinskih oprosta koje su uživali senjski plemići i građani, no i po ovome cjeniku carina je i dalje iznosila tridesetinu vrijednosti uvezene ili izvezene trgovačke robe. Carinski cjenik iz 1628. godine pisan je njemačkim jezikom, međutim ne isključuje se mogućnost postojanja i hrvatske verzije cjenika, obzirom da se većina stanovništva služila materinim jezikom, a iznimke su bile strane trgovačke obitelji, vojni dužnosnici i službenici koji su poslani radi određenih državno-pravnih i vojnih poslova u grad. Također je važno napomenuti da se većina stranih dužnosnika koji su u većem broju poslani nakon uskočkog raseljavanja, ponajviše njemačkog podrijetla, do kraja 17. stoljeća praktički asimilirala sa hrvatskim stanovništvom ženidbenim vezama, što znači da se demografska slika i dalje nije bitno promjenila. S obzirom da u naslovu dokumenta stoji “Trentes und Mauth zu Zenng” možemo zaključiti kako se radi o carinskom (tridesetničkom) i mitničkom (mauth) cjeniku. Drugim riječima, kraljevska tridesetnica predstavljala je kraljevo regalno pravo, a maltarina je činila prihod od trgovine namijenjen feudalnim gospodarima koji su vodili upravu nad određenim područjem. No, u 17. stoljeću senjska vlast više nije bila pod upravom feudalnog gospodara, već habsburškog vladara.

¹⁴³ Ibid, 212, 227.

¹⁴⁴ Gruenfelder, „Senj i Karlobag u doba...“, 125-126.

Međutim, kako je gradom upravljao senjski kapetan kao svojevrsni predstavnik kraljevske vlasti, izgleda kako su upravo njemu bili prepušteni određeni carinski prihodi. Na to nam ukazuje i postupak djelomičnog ili potpunog prepuštanja toga manjeg regalnog prava kojeg je vladar svojim dopuštenjem predao na svojevrsno korištenje drugim organima vlasti u gradu, u ovom slučaju senjskom kapetanu. Takva praksa nije bila nimalo neuobičajena te se iskorištavala još od prvog habsburškog vladara na ovim prostorima, Ferdinanda I., i vrlo često se dio prihoda od carinskih pristojba prepuštao kapetanima na korištenje, iz razloga što je vojno-obrambena funkcija tada bila primarna. To je značilo da je senjskim kapetanima kao predstavnicima vojne vlasti u gradu predana uloga nadzora nad svim poslovima vojno-strateške naravi, uključujući i brigu za financijske resurse koji su namijenjeni obrani od neprijatelja. Na taj način je vladar nastojao osigurati da senjski kapetani dostojno i adekvatno izvršavaju svoje vojne dužnosti u gradu i brinu o potrebama vojnika.¹⁴⁵ No davanje gradske tridesetnice na korištenje kapetanima predstavljalo je problem zbog prekomjernih ovlasti kapetana, pa čak i zadiranje u prava civilnog stanovništva u gradu, o čemu svjedoče i saborski zaključci na kojima je ovaj problem bio predmet rasprave u nekoliko navrata tijekom 17. stoljeća, odnoseći se na pitanja zlouporabe tridesetnice u korist senjskog kapetana.¹⁴⁶ Iz ovoga do sada možemo jasno reći da je prihod od kraljevske tridesetnice svakako bio ustupljen na raspolaganje gradu, od čega je najviše profitirao senjski kapetan, iako su prema Carinskom cjeniku plemićka i građanska prava neplaćanja određenih carina i dalje ostala zastupljena. Stoga cjenik osim što sadrži općenite propise koji reguliraju uvoz i izvoz putem kopna i mora, također navodi i posebne propise koji vrijede za plemiće i građane što je u skladu i sa privilegijima koji su im zajamčeni statutom. S obzirom na to, moglo bi se pretpostaviti da je produživanje tih stoljetnih privilegija, uključujući i posebne propise plaćanja carinskih prihoda, bio svojevrsni nadomjestak kojim bi se opravdalo prihvaćanje sve većih ovlasti senjskog kapetana i favoriziranje vojnih potreba nad civilnim, što je u konačnici uzrokovalo nesnošljivost i konstantne žalbe senjskog stanovništva na financijske zlouporabe senjskih kapetana i kočenje privrednog razvoja građana.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Vedran Klaužer, "Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)." (Doktorski rad, Fakultet hrvatskih studija, 2015), 207.

¹⁴⁶ Herkov, „Carinski cjenik grada Senja...“, 54.

¹⁴⁷ Marta Husić, „Prava i privilegije grada Senja na prijelazu 18. stoljeća. Pitanje dvojne uprave grada.“, *Senjski zbornik* 42-43 (2016): 455-456.

Što se tiče samog dokumenta, radi se o općenitoj zakonskoj regulaciji za protok robnog prometa koji obuhvaća opće propise, plaćanje u novcu ili naravi te poimenice vrstu trgovačke robe ili namirnice koju obuhvaća carinski namet. Zanimljivo je pratiti raznolike i neobične namirnice koje se navode u cjeniku i kojima se trgovalo, kao što su primjerice zeleni vosak, jegulje, goveđa koža, groždice, platno, a vrlo često se spominju i razni oblici drvnih prerađevina (građevno i ogrjevno drvo, daske, vesla, lopate i sl.). Nadalje, još jedna zanimljivost je da su navedene iznimke u plaćanjima nameta na robu, odnosno novac nije bio jedino sredstvo plaćanja. Na primjer, u cjeniku piše da se prilikom kopnenog uvoza na deset svinja daje po jedna, no za takvo plaćanje potrebno ih je imati najmanje deset inače se carina plaća novcem. S druge pak strane, prilikom izvoza svinja nužno je na svakih trideset svinja dati po jednu, što ukazuje na očigledne razlike u uvozno-izvoznom odnosu plaćanja.¹⁴⁸

Nažalost iz ovog propisa ne saznajemo mnogo o gospodarskim potencijalima grada u sedamnaestostoljetnom razdoblju, iz razloga što ne raspolažemo konkretnim podacima koje su evidentirali tadašnji carinici, odnosno osobe zadužene za robnu regulaciju na vratima *tergouine*. To znači da do sada nije poznato jesu li sačuvani broječni zapisi i vremenski okviri pomoću kojih bismo mogli analizirati koliko je prihoda ostvareno u određenom periodu, koja je roba najčešće bila zastupljena, koliko se trgovalo i slično. Takve informacije uistinu bi doprinijele osvjetljavanju ekonomskih dosega grada i njegovog stanovništva koje se bavilo trgovačkom djelatnošću. No, bez obzira na ovaj nedostatak, važnost ovog dokumenta je u njegovoj namjeni, jer s jedne strane ukazuje na ključnu prometno-trgovačku važnost Senja, a također i pokušaj habsburške intervencije u jedinstvenost carinskog sustava na hrvatskom području. Drugim riječima, uspostava Carinskog cjenika za ovo područje značila je da Senj ima posebnu uvozno-izvoznu prometnu i robnu regulaciju koja se razlikovala od ostalih dijelova Hrvatske i Slavonije (takva carinska politika bila je zastupljena u Bakru i Rijeci, koji su također imali posebne cjenike).¹⁴⁹ Ovakva nastojanja habsburškog Dvora možemo protumačiti kao začetak politike izdvajanja Hrvatskog primorja od ostatka hrvatskih prostora i usmjeravanje prema tzv. politici “jadranske orijentacije”, što će se na kraju i pretvoriti u vodeću gospodarsku politiku Monarhije tijekom 18. stoljeća.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Herkov, „Carinski cjenik grada Senja...“, 51.

¹⁴⁹ Ibid, 53-54.

¹⁵⁰ Gruenfelder, „Senj i Karlobag u doba...“, 127.

4.2. Uloga šuma i mora – trgovanje drvnom građom i morskom soli

Šume su predstavljale jedan od najvažnijih, ako ne i glavni izvor materijalnih dobara u egzistencijalom i ekonomskom aspektu Vojne krajine.¹⁵¹ Već početkom 17. stoljeća pronalazimo zapise o postojanju “velikih svakovrsnih šuma, jelovih, hrastovih, bukovih i drugih...”¹⁵² Tu je prvenstveno riječ o šumama smještenim na velebitskim obroncima u neposrednom zaleđu senjske okolice, na kontinentalnoj strani Velebita do koje Senj ima prirodni kopneni put preko Vratnika. S druge strane, Senj je smješten podno primorske padine Velebita, čije su karakteristike krševitost s niskim raslinjem i pustom vegetacijom, kako sam ranije već spomenula. I dalje se istražuju prirodno-povijesni uvjeti koji su utjecali na ogoljelost s primorske strane padine, odnosno povezanost geografsko-klimatskih čimbenika i ljudski faktor koji je kroz stoljeća iskorištavao, palio i pljačkao zemlju na području Primorja. Međutim, i postojanje šumskih dijelova na morskoj strani ne uvjetuje korisnost i kvalitetu drva. Naime, drvena građa izvor je egzistencije, ali isto tako i profitabilno dobro u okvirima ekonomske politike vodećih sila na Jadranu, ponajviše Venecije i Dubrovačke Republike. Za gradnju dobrog brodovlja važno je posjedovati kvalitetnu drvenu građu kakvu se moglo dobiti s područja gustih velebitskih šuma, dok se s morske strane eventualno moglo raditi o niskim stablima lošije kvalitete.¹⁵³ Senjsko stanovništvo bilo je s time vrlo dobro upoznato te je vrlo rano prepoznalo potencijal od šumske zarade, osobito zbog dobre povezanosti sa senjskim zaleđem, odnosno puta koji je preko najnižeg prijevoja vodio do Senjske drage koja je obilovala drvećem. Intenzitet trgovanja drvnom građom prepoznajemo već krajem 12. stoljeća te je prvim Senjskim statutom iz 1388. godine pravno regulirana trgovina drvnim materijalom.¹⁵⁴ Nakon toga, drvo postaje najzastupljeniji i najprofitabilniji proizvod koji se u različitim oblicima i velikim količinama izvezio iz Senja prema Dalmaciji, Dubrovniku, Apeninskom Poluotoku i dalje prema Mediteranu, a izvozila su se vesla, tanke i debele daske, debla, jarboli i ostali dijelovi za kvalitetnu gradnju brodova.¹⁵⁵

Iako se šume u svojoj suštini promatraju kao *bonum publicum*, dolaskom strane vlasti na određeni teritorij sva zemlja i rude postaju državne, pa tako i šume. To je značilo da su dolaskom

¹⁵¹ Dabić, *Vojna krajina...*, 169.

¹⁵² Ivan Kovačević, *Stoljetni izazov Senja: slobodno more – plodno i šumovito kopno* (Zagreb: Senjsko muzejsko društvo, 1981): 180.

¹⁵³ Gruenfelder, „Velebitske šume od 16...“, 365-366.

¹⁵⁴ Severinski, „Senjske šume...“, 237.

¹⁵⁵ Šetanec, „Trgovina drvetom...“, 342.

Habsburgovaca na vlast šume u senjskoj okolini postale vladarevo ili krunsko dobro, no vladari su sve do kraja 17. stoljeća uglavnom vodili pasivnu ekonomsku politiku prema šumama.¹⁵⁶ Izgleda kako je razlog za relativnu nezainteresiranost vlasti prema aktivnom iskorištavanju šuma u okolini Senja tijekom 17. stoljeća bio svakako duljina transporta i nepristupačnost terena koji je garantirao izdašna financijska ulaganja, a osim toga Habsburgovci su iskorištavali većinom šume na području Nasljednih austrijskih zemalja gdje su planinski predjeli bili bogati gustim šumskim pokrovom.¹⁵⁷ Međutim, prema sačuvanoj povijesnoj građi, izgleda kako je tijekom prve polovice 17. stoljeća Monarhija postala sve zainteresiranija za pregovore oko prodaje velebitskih šuma. Sve veća habsburška zanimanja za šume kao značajan objekt ekonomske politike i potencijalnog ostvarivanja profita potaknuta su velikom drvnom potražnjom od strane Mletačke Republike koja je već naveliko iskorištavala svoje šumske predjele, a k tome je nedostatak drvnog materijala predstavljalo veliku bojazan mletačkih vlasti.¹⁵⁸ Stoga je početkom stoljeća pokrenut niz pregovora između te dvije imperijalne sile te je dogovoren iznos od 300 000 talira za kupnju drva. To je za Monarhiju predstavljalo značajan financijski doprinos koji je trebao pokriti izdatke vojno-obrambene politike na području Vojne krajine. Također, Habsburgovci su smatrali da su šume “beskorisne” ako se njima nitko ne nastoji okoristiti, odnosno profitirati od njihove sječe i prodaje. Prvi pokušaj pregovora neslavno je propao, a do 30-ih godina 17. stoljeća još su se nekoliko puta oformile komisije za realizaciju takvog projekta, no niti jedan od kupoprodajnih sporazuma nije nikada zaključen i proveden. Neke od razloga neuspjeha treba tražiti u nestabilnoj političkoj situaciji, kada je osmanska opasnost i dalje predstavljala velik rizik za veće pothvate na prostorima u blizini granice, a također se u sadržaju korespondencije između dva imperija vidi netrpeljivost, odnosno nemogućnost dogovora oko isplate i angažmana radnika. Međutim, možda i najzanimljiviji razlog zbog kojeg se u konačnici odustalo od daljnjih sporazuma je konkurencija senjskih trgovaca. Iako su mogli pregovarati oko sječe senjskih šuma, habsburške vlasti nisu mogle onemogućiti trgovačke poslove između senjskih lokalnih trgovaca i u ovom slučaju Venecije. Prema Senjskom statutu Senjani imaju pravo na sječu šuma i prodaju drvene građe, što su stanovnici i prakticirali stoljećima unazad, kako sam maloprije istaknula, sklapajući kupoprodajne ugovore sa Dubrovačkom Republikom, Venecijom, talijanskim

¹⁵⁶ Ivan Erceg, „Šume kao objekt ekonomske politike i izvor za održavanje gospodarskog života.“, *AHOI* 10 (1983): 14.

¹⁵⁷ Štefanec, „Trgovina drvetom...“, 341.

¹⁵⁸ Erceg, „Šume kao objekt...“ 14-15.

pokrajinama i dalje. Tako je u tijeku zadnjih pregovora 1629. godine u Senj pristigla povećana komisija koja se sastojala od vladarevih poslanika, službenika za šumarske poslove, brodograditelja te nekih trgovaca mletačkog poduzetnika, s ciljem sklapanja konačnog sporazuma. Međutim, dogovori su propali kada je komisiji pristupio Senjanin i predočio već dogovoren i zapečaćen trgovački ugovor kojeg su sklopile gradske vlasti oko prodaje i isporuke drva Veneciji. Tu ponovno treba naglasiti da još prvi poznati Statut iz 14. stoljeća jamči pravo šumskog iskorištavanja gradskoj općini, što je i potvrđeno nakon dolaska Habsburgovaca na vlast, dakle šume jesu u krunskoj domeni, ali i dalje ostaju na upotrebu grada. Habsburški službenik August Paradeiser ogorčeno je izjavio da je to “jedna neporeciva drskost” i da su Senjani postali “delikventi”.¹⁵⁹ Očigledno je kako je Venecija nastavila trgovati mimo dogovora sa Habsburgovcima, vrlo vjerojatno zbog veće isplativosti trgovanja s lokalnim stanovništvom i sporog procesa kupoprodajnih pregovora između mletačkih i habsburških vlasti, koji je na kraju sveukupno trajao preko 30 godina.

Također se treba osvrnuti na trgovačke poslove sa Dubrovčanima, koji slično kao i Mlečani imaju dugu povijest trgovanja drvnim materijalom iz Senja, a nije se radilo samo o poslovnim odnosima sa dubrovačkom vlastima, već su se u trgovinu uključili i dubrovačke kompanije za brodogradnju i brojni dubrovački poduzetnici, poslovni ljudi i trgovački putnici koji su odlazili u Senj po materijal za gradnju brodova i daljnju preprodaju. Senjsko drvo bez sumnje je postalo najvažniji izvozni materijal grada, a senjska luka jedna od najposjećenijih na istočnoj obali Jadrana.¹⁶⁰ Međutim, vrhunac senjske međunarodne uloge izvoznog subjekta drvne građe prema Dubrovačkoj Republici bit će otprilike početkom 16. stoljeća, nakon čega se trgovački poslovni odnosi i nabavka senjskog drva tijekom 16. stoljeća počinju reducirati. Takav silazni trend trgovanja drvom karakterističan je i za sedamnaestostoljetno razdoblje te prema dosadašnjim historiografskim istraživanjima Senj prestaje biti značajno tržište za nabavu drvnog materijala, pa se Dubrovnik u drugoj polovini stoljeća djelomično okreće prema Kvarneru, odnosno Bakru i Rijeci odakle povremeno nabavlja drvo. Također, razdoblje opadanja trgovačkog interesa poklapa se sa nestabilnim političkim prilikama, a možda još i važnije dolaskom uskoka na senjsko područje, pa stoga postoji mogućnost da je jedan od presudnih čimbenika koji su utjecali na takvo zamiranje višestoljetnih dubrovačko-senjskih poslovnih

¹⁵⁹ Štefanec, „Trgovina drvetom...“, 359.

¹⁶⁰ Hrabak, „Regionalna i međunarodna trgovina...“, 64-65, 90.

odnosa svakako uskočki element jer su uskoci svojim pljačkaškim pohodima ugrožavali sigurnost trgovine na moru, a samim time i utjecali na opadanje senjske reputacije kao sigurnog dobavljača trgovačkih proizvoda. Na to nam ukazuje i povećanje postotka osiguranja na dubrovačkoj fregati u siječnju 1664. godine koji je tada iznosio 5%, što svakako ukazuje da su poduzimane veće sigurnosne mjere radi potencijalnog gusarenja jadranskom obalom i ugrožavanja plovidbe ili napada na trgovačke brodove.¹⁶¹

S obzirom na opadanje trgovačkih poslova međunarodnih razmjera, i ne čudi novi ekonomski zaokret Senja usmjeren prema iskorištavanju vojnokrajiških potreba na lokalnoj i regionalnoj razini, odnosno kao što je već rečeno, grad postaje glavna baza za opskrbu krajišnika, ovisno o ponudi i potražnji u pojedinim razdobljima. Međutim, izvozna politika drvnom građom i dalje se nastavila prakticirati, iako smanjenog opsega, što smo vidjeli na primjeru iskorištavanja krajišnika koje su senjski bogati trgovci i preprodavači “uposlili” za sječu i prijevoz drva do grada, a zauzvrat im davali puno manje naknade od realnih ili žito. Također treba naglasiti da se radi o fizički vrlo napornom radu koji zahtjeva ne samo sječu, već i tegljenje drvene građe od senjskih šuma iz unutrašnjosti do samoga grada.¹⁶² Od takvog ugovorenog posla najviše su profitirali upravo lokalni senjski trgovci jer su nastavljali preprodavati drveni materijal dalje preko senjske luke koristeći se pogodnostima Senjskog statuta i Carinskog cjenika, kako je ranije istaknuto. S obzirom da u tom periodu i dalje nije bila dovoljno osviještena ideja o posljedicama šumskog devastiranja te se nekontrolirana sječa drva nije regulirala i praktički je bila dozvoljena¹⁶³, Senjani su pokušali ekonomski iskoristiti svoja prava na sječu i nametanje većih prodajnih cijena od nabavne. Da su se krajišnici našli u nezavidnom i teškom položaju govori i arhivski spis habsburškog službenika koji navodi kako “jadni krajišnici odlaze u vrlo nepristupačne dijelove planine (pritom misleći na Velebit) kako bi prehranili obitelj, tako što pristaju na sječu drva u vrijednosti od jedva 12 groša za dva dana posla.”¹⁶⁴ Također, s obzirom da vlasti nisu vršile kontrole nedopuštene i ilegalne sječe, izgledno je kako su Senjani

¹⁶¹ Hrabak, „Regionalna i međunarodna trgovina...“, 105.

¹⁶² Štefanec, „Trgovina drvetom...“, 345.

¹⁶³ Prvi Šumski red koji je osposobljen kako bi regulirao pravilnu i kontroliranu sječu šuma na području Karlovačkog generalata nastao je 1764. godine, no već je dvije godine ranije Marija Terezija izdala niz upozorenja za hitan prestanak pustošenja šumskog pokrova na području primorskog dijela Vojne krajine. (Bogoslav Kosović, *Prvi šumarski stručni opis...*,50-53)

¹⁶⁴ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik...*, 155-156.

iskorištavali povlasticu besplatne sječe šuma ukoliko se radilo o osobnoj uporabi¹⁶⁵ i svejedno to isto drvo preprodavali dalje, osobito Mlečanima s kojima su i dalje imali dobre poslovne odnose.

Sada kada je ustanovljeno koji je bio najzastupljeniji i najprofitabilniji izvozni materijal, svakako treba spomenuti i najčešću uvoznú namirnicu, a to je morska sol. S obzirom da se radi o prijekopotrebnoj namirnici u svakom ranonovovjekovnom domaćinstvu razloge raširene upotrebe morske soli nije potrebno dodatno pojašnjavati, no važno je pokušati saznati odakle se sve ta sol mogla nabavljati, odnosno je li ona bila produkt domaće ili strane proizvodnje. Nažalost, porijeklo nabave soli za grad Senj i dalje pruža nepotpune i prilično nepouz dane podatke za ovo razdoblje, no spomen o najbližim solanama na istočnojadranskoj obali koje su se bavile proizvodnjom i distribucijom morske soli uglavnom se odnosi na solane u mletačkom posjedu, na Pagu i Rabu.¹⁶⁶ Osobito se spominje kako su tijekom 17. stoljeća paške solane Veneciji donosile vrlo značajnu dobit čak i u ratnim razdobljima, kada mletački službenici navode da je 70-ih godina proizveden iznos od 120 000 stara soli na Pagu. Također, najizglednije je da je morsku sol Senj u svoju luku nabavljao djelomično sa otoka Paga koji se nalazio u njegovoj neposrednoj blizini, na što nam ukazuje zapis iz 1682. godine kada je u Senj odjednom izvezeno 4 000 stara paške soli.¹⁶⁷ No kada je bilo riječ o većim količinama, one su najvjerojatnije dopremane iz različitih luka na Apeninskom poluotoku, osobito s juga Italije te u zapisima često nailazimo na podatak da se velik dio morske soli uvezio u Senj iz Barlette. Kasnije, kada je Habsburška Monarhija uspostavila svoja kraljevska skladišta soli u Senju, često se navodi kako se upravo uvozna sol iz Barlette prvo skladištila u Senju te se zatim prevozila jednim dijelom u Kranjsku i Donju Štajersku, kao i dijelove Karlovačkog generalata, što je vladaru donosilo iznimne prihode.¹⁶⁸ Međutim, prije uspostavljanja kraljevskih skladišta, u Senju nisu postojale definirane i organizirane solne institucije, niti su regulirani posebni lokalni ili državni organi koji bi provodili promicanje prometa soli i prikupljanje prihoda od trgovine. Uredi za solna pitanja i uspostavljanje posebnog režima koji bi ohuhvaćao uvoz morem i izvoz prema kopnu vlasti će nastojati definirati tek krajem 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća. To je značilo da je Senjanima tijekom ovog razdoblja praktički prepušten monopol nad solnom trgovinom, iako je gospodarska komora u Beču tokom 17. stoljeća započela sa organizacijom

¹⁶⁵ Senjski statut iz 1640. godine, čl. CXI.

¹⁶⁶ Ivan Erceg, „Kupoprodaja soli u Hrvatskom Primorju u 17. i 18. stoljeću.“, *Istorijski časopis* 29-30, 162-163.

¹⁶⁷ Šime Peričić, „Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti“, *HAZU Zadar* 43, 52,77.

¹⁶⁸ Herkov, *Mjere hrvatskog primorja...*, 123.

svojih komorskih skladišta soli u drugim istočnojadranskim lukama, a takav primjer je grad Bakar. Naime, dok se Bakar još nalazio pod vlašću Zrinskih i Frankopana zabilježena je vrlo unosna dobit od trgovine morskom soli te je prema obračunima koji su ostali sačuvani svaka uložena libra na uvoz soli donosila čistu zaradu od 0,84 libre. Unosna trgovina morskom soli bila je značajan čimbenik za razvoj Bakra kao trgovačkog središta u 17. stoljeću, stoga su Nikola i Petar Zrinski uspostavili skladište soli u bakarskoj luci sa službenicima koji su vodili brigu o nabavi, prodaji ili zamjeni soli. Međutim, ubrzo nakon poznate Zrinsko-frankopanske urote dolazi do zapljene svih njihovih imanja, pa je tako i Bakar došao pod habsburšku vlast u drugoj polovici 17. stoljeća. Potom je Dvorska komora u Grazu uspostavila potpunu kontrolu nad postojećim bakarskim skladištima soli te su budući prihodi od trgovanja smatrani kraljevskim regalnim pravom.¹⁶⁹ Takve magazine soli Monarhija je već posjedovala u Rijeci, a konfiskacijom posjeda i preuzimanjem solnih skladišta, austrijska komora preuzima i sav promet ostvaren od kupoprodaje, drugim riječima ostvaren je habsburški monopol nad unosnom solnom trgovinom na većem dijelu hrvatskog Primorja.¹⁷⁰ Prema tome, Senj u 17. stoljeću ostaje jedina habsburška luka koja nema skladišta soli pod upravom gradačke komore, što je značilo da je lokalno stanovništvo i dalje držalo monopol nad uvozom i daljnjom preprodajom. Razlozi zbog kojeg je habsburška vlast do kraja stoljeća ostala nezainteresirana da i na tom području uspostavi svoja skladišta soli su višestruki. Jedan od važnijih razloga svakako treba tražiti u činjenici da je Senj jedan od malobrojnih iznimaka vojnokrajiškog grada koji i dalje uživa status slobodnog i kraljevskog grada kojemu su zajamčena brojna trgovačka prava statutarnim odredbama. Svako zadiranje u senjska višestoljetna prava rezultirala bi velikim nezadovoljstvom, pa čak i otporom stanovništva, pogotovo kada se radi o direktnom interveniranju vlasti u jednu od najunosnijih senjskih trgovačkih grana.¹⁷¹ Nadalje, druga moguća pretpostavka nemiješanja Habsburgovaca u solni promet do kraja stoljeća je upravo njegova vojnokrajiška uloga. Naime, zahvaljujući svojem položaju, kao i višestoljetnoj ulozi važnog tranzitno-trgovačkog središta, u habsburškim pogledima Senj je imao već spomenutu ulogu opskrbe krajiškog elementa prijekopotrebim namirnicama, od čega je vrlo važna bila sol.¹⁷² S tim u vezi, razloge treba tražiti u različitim interesima i ulogama koje su namijenjene lukama u habsburškoj domeni vlasti. Dakle, u

¹⁶⁹ Dabić, *Vojna krajina...*, 183-184.

¹⁷⁰ Herkov, *Mjere hrvatskog Primorja...*, 120.

¹⁷¹ Husić, „Prava i privilegije grada Senja...“, 454.

¹⁷² Dabić, *Vojna krajina...*, 186.

habsburškom interesu i dalje nije bilo ostvarivanje vlastitog profita od preprodaje, kao što je to bio slučaj sa preuzimanjem solne trgovine u Bakru ili skladištenjem soli u Rijeci¹⁷³, koja je namijenjena za daljnju distribuciju prema austrijskim zemljama, već opskrba Vojne krajine. Iz takvih uvjeta senjski trgovci svoj su poduzetnički duh nastavljali razvijati u sklopu vojne ekonomije, tako što su uvozili sol s mora i dalje ju preprodavali po većoj cijeni od nabavne. Takva praksa neometanog solnog prometa senjsko-krajiškog promjera potrajat će do zadnjih godina 17. stoljeća, kada dolazi do zaokreta u habsburškoj gospodarskoj politici i prvih pokušaja državnog monopoliziranja prava na prodaju soli u Senju.¹⁷⁴ Na kraju treba nadodati kako je unosna trgovina morskom soli otvarala i velike mogućnosti za razvoj ilegalne trgovine u kontekstu krijumčarenja, u čemu su u velikom opsegu sudjelovali krajišnici na kopnu. Takva praksa osobito je postala rasprostranjena nakon uspostave komorskih skladišta u Senju. Iako su prema važećim propisima (što pronalazimo u odredbama Senjskog statuta i Carinskog cjenika) ilegalna trgovina i krijumčarenje bili strogo zabranjeni i kažnjivi, cijena soli koja je kupljena neposredno od prijevoznika bila je manja od cijene koju je određivala gradačka komora u svojim skladištima. Iz tog razloga, krajišnici su radije preuzimali rizik strogih kazni i zapljene dobara nego plaćali komori po većoj cijeni. Problem ilegalne trgovine nastavio se osobito tijekom 18. stoljeća, što je Dvorskoj komori uzrokovalo novčane gubitke od solne trgovine.¹⁷⁵

¹⁷³ O razvoju Rijeke kao habsburške jadranske luke pisao je Ferdo Hauptmann u knjizi *Rijeka: od rimske Tarsatike do Hrvatsko-ugarske nagodbe*, u izdanju Matice hrvatske, 1951. godine. U knjizi se također pojašnjavaju konkurentski trgovački odnosi sa Venecijom te drugim primorskim lukama, osobito značaj Senja i Bakra.

¹⁷⁴ Herkov, *Mjere hrvatskog primorja...*, 120.

¹⁷⁵ Dabić, *Vojna krajina...*, 190-192.

5. PREVIRANJA KRAJEM STOLJEĆA – DRŽAVNI INTERESI I POKUŠAJ USPOSTAVE MONOPOLA NAD SOLNOM TRGOVINOM

Da je solna trgovina u Senju postupno prelazila u najjači uvozno-izvozni atribut grada svjedoči habsburško preusmjeravanje sa politike pasivne nezainteresiranosti prema senjskoj trgovini morskom soli, do politike izravnog sudjelovanja i uspostavljanja državnog monopola. Takav ekonomski trend pojačanog interesa za ulogu posrednika postaje sve izraženiji kako se stoljeće primicalo kraju, otprilike zadnja dva desetljeća 17. stoljeća. Novi plan čvršće državne kontrole krajiške trgovine počeo se razvijati potkraj stoljeća, a jedan od razloga je svakako razvoj sve snažnije svijesti o slabljenju osmanske opasnosti i njihovo potiskivanje koje će rezultirati velikim teritorijalnim oslobađanjima, a samim time i omogućiti širenje Karlovačkog generalata. Izgleda kako je habsburškoj vlasti postalo jasnije da je Senj u ratnim okolnostima razvio profitabilan način zarade i postao važno središte uvozno-izvozne trgovine u generalatu, osobito iskorištavajući pogodnosti nabavljanja soli uz povoljnije uvjete od drugih. Stoga je odlučeno da će austrijska komora u Grazu, koja je ujedno bila i jedina zadužena za trgovački režim unutar Karlovačkog generalata, sastaviti plan otvaranja nove senjske carinarnice i uspostaviti svoja komorska skladišta soli.¹⁷⁶ Takvi planovi za posljedicu bi imali dvije vrlo važne promjene za Senj: 1. potencijalno bi ugrozili senjske stoljetne trgovačke povlastice, obzirom da bi cjenik regulirao obvezno plaćanje tridesetnice na prihode od trgovanja onim proizvodima kojima se dosad trgovalo bez naknada ili po povlaštenijim cijenama¹⁷⁷ i 2. uvođenjem državnih skladišta soli lokalno stanovništvo izgubilo bi monopol nad solnom trgovinom. Takvi planovi austrijske komore izazvali su veliku zabrinutost predstavnika gradskih vlasti te su iz tih razloga 1696. godine poslali svoje predstavnike – Filipa i Petra Vukasovića, Ivana Homolića i senjskog odvjetnika Marburga u Beč kako bi sa tamošnjom komorom i vladarom raspravljali o gorućem trgovačkom pitanju.¹⁷⁸ Međutim, vrlo je zanimljiv podatak da su se gradski predstavnici, redom ugledni plemići, odlučili bez znanja gradske općine zaustaviti u Grazu i tamo sa komorom sklopiti sporazum koji je očigledno ugrožavao dosadašnju senjsku trgovinu. Naime, gradačka komora je predstavila svoje zahtjeve prema kojima bi Senjani i dalje zadržali pravo na nabavu soli po povlaštenim cijenama, no pod uvjetom organiziranja novih solnih skladišta pod

¹⁷⁶ Dabić, *Vojna krajina...*, 185-186.

¹⁷⁷ Husić, „Prava i privilegije grada Senja...“, 458.

¹⁷⁸ Roksandić, „Bune u Senju...“, 40.

kontrolom austrijske komore, što je značilo potpunu premoć državne vlasti nad regulacijom solne trgovine, kao i određivanje kupoprodajne cijene za daljnju distribuciju prema Karlovačkom generalatu. Drugim riječima, solna trgovina stavljena je pod direktnu kontrolu austrijske komore u Grazu, što je značilo da najveći dio zarade od trgovine sa krajišnicima neće više ostvarivati senjski trgovci, brodovlasnici i poslovni ljudi, već državna blagajna. S obzirom da su gradski zastupnici pristali na ove uvjete odustalo se od početne namjere da se u Senju uspostavi nova carinarnica, što je značilo da na snazi i dalje ostaje dotadašnji Carinski cjenik iz 1628. godine, prema kojemu su i dalje zajamčene senjske povlastice nabave ove prijekopotrebne namirnice po privilegiranim uvjetima. No kasnije će i ta odredba postati podložna habsburškim izmjenama jer se ubrzo nastojalo ograničiti tu povlasticu određivanjem maksimalne dozvole uvoza od 9 000 kabala soli¹⁷⁹ godišnje, što je smatrano i više nego dovoljnim za potrebe stanovništva.¹⁸⁰ Također je senjskim brodovlasnicima i pomorcima obećana unosna zarada transporta i nabave soli uz garanciju da će komorska skladišta u senjskoj luci preuzimati sol po utvrđenoj i dogovorenoj cijeni. Međutim, ni takav dogovor nije dugo potrajao jer je austrijska komora u 18. stoljeću uvela veću solnu mjeru i tako oštetila Senjane koji su prevozili sol iz Barlette za 170 0000 florena.¹⁸¹

Skapanje nepovoljnog trgovačkog ugovora iz 1696. godine bio je okidač dugotrajnih nezadovoljstva i početak prvih otvorenih iskazivanja nezadovoljstva senjskih građana. Već su i netom prije sklapanja solnog ugovora Senjani pisali zamolbe o važnosti njihove uloge uvoznog centra za krajiške potrebe, navodeći "...mi prez kragine, a kragina prez nas ziuti nemore."¹⁸² Međutim, molbe su se ubrzo pretvorile u oštre kritike prema sklopljenom ugovoru te su upućene u pismu gradske općine 1698. godine, koje je skupilo više od 200 potpisa senjskih plemića i građana, što predstavlja prvo jedinstveno istupanje protiv rastućeg habsburškog utjecaja u gradu. U pismu stoji izjava: "Nikogi od comunitadi Senske nete po nignedan put privolit contrahtu datie od soli...", „...dokle ove nase privilegie budemo uzivali, nemore nam se pripovidati."¹⁸³ Ono zbog čega je ovo pismo uistinu od velike važnosti je to što nam uz ekonomsku važnost ukazuje i na socijalnu dimenziju, odnosno međusobne društvene odnose i unutrašnje razdore, kao i odnos spram vlasti. Primjerice, većina senjskih obitelji istupila je vrlo

¹⁷⁹ Vidi fusnotu br. 45.

¹⁸⁰ Dabić, *Vojna krajina...*, 187-188.

¹⁸¹ Herkov, *Mjere hrvatskog primorja...*, 120.

¹⁸² *Prilozi za povijest hrvatske krajine*, ur. Emil Laszowski (Zagreb: Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva VII.), 97.

¹⁸³ *Spomenici hrvatske krajine* 3, ur. Radoslav Lopašić (Zagreb: JAZU, 1889), 115-120.

rigorozno prema poslanim senjskim zastupnicima, osobito prema braći Vukasović za koje je tražila oduzimanje plemićkih titula i izgon iz grada. Jedan veliki odlomak samog pisma povećan je upravo brojnim osudama i istupima protiv svojih sugrađana, primjerice: „...gistina prava, da od familigie Vkasovichia more se vech smutgnie, skandali y vbogstva...od pokle ie gnihovo koleno u ovi grad doslo..”¹⁸⁴ Vrlo burne reakcije prema braći Vukasović upozoravaju na razvoj unutarnjeg konflikta, no isto tako ukazuju na jedinstveno istupanje gradske zajednice prema zaštiti i očuvanju svojih stoljetnih prava, osobito onih ekonomskog značaja. No, u promatranju potencijalnih ekonomsko-socijalnih konflikata treba postupiti s dozom opreza. Naime, obzirom da se radi o pokušaju državnog zadiranja u ekonomska pitanja grada, odnosno pokušaju preuzimanja solnog monopola s dotadašnje lokalne organizacijske strukture na državnu, možemo li onda govoriti o revoltu protiv habsburške vlasti? Na takvo bi nas razmišljanje lako mogla navesti već sama problematika dvojnog grada, suživot civilnog stanovništva sa vojnim vlastima koji svojom politikom miješanja u civilne poslove opstruiraju puni potencijal ekonomskog razvitka grada, na što ukazuju brojne žalbe vladaru protiv brojnih zlouporaba senjskih kapetana, kao i česte molbe upućene Pavlu Ritteru Vitezoviću, glavnom gradskom zastupniku u saboru, da zaštiti njihova prava od nezakonitih postupanja vojnih vlasti u gradu, osobito kada je riječ o prisvajanju prihoda od trgovine. S obzirom da je senjski kapetan praktički bio produžetak kraljevske vlasti, a tome treba pridodati i vladarevo favoriziranje kapetana spram civilnog stanovništva, bilo bi vrlo logično zaključiti da su dugotrajna nezadovoljstva civilnog i vojnog suživota prouzročila averziju prema habsburškoj vlasti općenito. Međutim, analizirajući pismo iz 1698. godine, postaje vrlo očigledno da Senjani nipošto nisu razmišljali o otvorenoj pobuni ili revoltu, već se radi o svojevrsnom iskazivanju protesta koji nastaje kao posljedica nezadovoljstva senjskih građana novim solnim ugovorom.

(...) ”oni, ki ponag privilegia zive y vlada se, ta ni nepokoran svomu kragliu, nego oni, ki proti takovu privilegiu gre, ki mu ie bil dan na uzivanje, ta ga ni vridan uzivati.”

(...) ”dokle kaplia kervi u nas potichala bude, sparati nechiamo proliti suproti svake verste neprigategliu slavne kuchie Austriganske.”¹⁸⁵

¹⁸⁴ SHK, 116.

¹⁸⁵ Ibid, 118.

Iz pisma postaje vrlo očigledno da se ne radi o pobuni protiv vlasti, nego svojevršnom previranju radi zaštite dotadašnje trgovačke funkcije grada čije je lokalno stanovništvo svoju zaradu temeljilo na unosnoj preprodaji trgovačke robe. Senjani su bili svijesni da su robu dobivali po povlaštenim uvjetima te su je potom mogli prodavati po dvostruko ili čak trostruko višim iznosima, bilo da se radi o novcu ili trampu (roba za robu u novčanom iznosu).¹⁸⁶ Stoga i ne čudi gradsko protivljenje novim promjenama, pa čak i vrlo burne reakcije na vlastite sugrađane koji su sklapanjem solnog ugovora ugrozili njihovu najunosniju granu privređivanja. Međutim, otvoreno iskazivanje nezadovoljstva nije utjecalo na stav habsburške ekonomske politike o otvaranju vlastitih komorskih skladišta soli, što se u konačnici i ostvarilo. Unatoč odbacivanju takvih mjera, senjski brodovlasnici i trgovci su vrlo brzo nakon te odluke ponudili svoje usluge komorskim vlastima koje su se obvezale da će dogovorenim cijenama osigurati prijevoznicima dobru i sigurnu zaradu.¹⁸⁷ S takvim promjenama u sklopu habsburške “jadranske” politike, odnosno politike prelaksa iz pasivnog u vrlo aktivnog sudionika nadiruće trgovačke utrke na Jadranu te izmjenom senjske uloge praktički glavnog opskrbitelja krajiškog elementa, Senj ulazi u novo stoljeće u ozračju intervencije merkantilističkih ideja i novih ekonomskih promjena.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Erceg, „Kupoprodaja soli u Hrvatskom Primorju...“, 167.

¹⁸⁷ Dabić, *Vojna krajina...*, 188-189.

¹⁸⁸ Gruenfelder, „Senj i Karlobag u doba...“, 126.

6. ZAKLJUČAK

Senjska ekonomska povijest ranog novog vijeka u domaćoj, pa čak i stranoj literaturi, postala je predmetom vrlo zanimljivih i opsežnih historiografskih proučavanja još od kraja 19. stoljeća sve do danas, a osobito kada se tijekom 20. stoljeća senjske povijesne teme s naglaskom na politički karakter preusmjeravaju na istraživanja senjske svakodnevice, društvo i običaje, književnost, ekonomsku povijest, studije slučaja pojedinaca i brojne druge do tada slabo istražene i zanemarene teme. Veliki doprinos u istraživanju senjske ekonomske povijesti uskočkog perioda popularizirala je C. W. Bracewell, baveći se elementima uskočke pljačke kao glavnog temelja senjske zarade te podjelama unutar ratničkog društva, osobito s naglaskom na ulogu žene. Također, ekonomska povijest Senja dosta je dobro razrađena u kontekstu merkantilističke gospodarske politike 18. stoljeća, no većinom i dalje kroz prizmu utjecaja Habsburške Monarhije na primorske gradove na obali, među kojima se zbog svojeg povoljnog položaja našao i Senj. No, između uskočke povijesti 15. i 16. stoljeća i “inkorporacije” Senja u *Litorale austriaco*, i dalje je ostavljena praznina od čitavog stoljeća sporadičnih i djelomičnih historiografskih istraživanja senjskog pomorstva, lokalne te uvozno-izvozne trgovine međunarodnih, regionalnih i lokalnih dosega. Stoga je zadatak ovoga rada bio povezati dosadašnje relevantne spoznaje i kritičkom analizom povijesnih izvora upravno-pravnog, socijalnog i ekonomskog karaktera pridonijeti boljem razumijevanju i popunjavanju “rupa” senjske povijesti u razdoblju političkih nestabilnosti, društvenih promjena i vojnih noviteta, te „osvijetliti“ sedamnaestostoljetno razdoblje koje se često u dosadašnjim radovima zaobilazilo te ostalo nedovoljno istraženo u odnosu na 15., 16. i 18. stoljeće.

Senj je izniman primjer ranonovovjekovnog grada u kojem egzistiraju vrlo kompleksni odnosi između državne i lokalne domene upravljanja, odnosno suživot vojne i civilne vlasti. Međutim, ovakva gradska dvojna simbioza potaknula je povezivanje dvije, naoko vrlo različite i odvojene primarne funkcije grada, vojno-sigurnosnu i trgovačku. S jedne strane, u radu sam prikazala kako je Senj, zahvaljujući svojem položaju, odnosno dobroj povezanosti senjske luke i prirodnih kopnenih pravaca prema unutrašnjosti, stoljećima njegovao ugledne poslovne veze i međunarodnu tranzitno-trgovačku ulogu povezujući ugarske i hrvatske prostore na sjeveru sa jadranskim i mediteranskim gradovima i otocima. S druge strane “simbioze”, osmanskim napredovanjem prema zapadu, do tada vrlo povoljan tranzitni položaj Senja ubrzo se pretvara u

pogranično-strateški, nalazeći se na razmeđu kršćanske Europe i Osmanskog Carstva. Takvo nestabilne okolnosti rezultirale su ne samo vojno-političkim izmjenama na području Senja, već je primarna trgovačka funkcija zamijenjena obrambenom. No, Senjani kao ponosni uživatelji svojih drevnih višestoljetnih privilegija nisu samo tako odustali od svoje primarne grane privređivanja, upravo suprotno, posrednička uloga nije nestala, već je samo preusmjerena s međunarodnog opsega na regionalni i lokalni. Spajanjem vojne i privredne funkcije, senjsko stanovništvo okrenulo se zaradi od vojne ekonomije. Drugim riječima, Senj postaje najvažnija logistička baza za opskrbu Karlovačkog generalata. To je značilo da su senjski trgovci, brodovlasnici i bogati građani nabavljali robu s obzirom na ponudu i potražnju, najčešće na području Venecije i mletačkih posjeda na Jadranu te potom koristeći se raznim poreznim izuzećima preprodavali tu robu krajišnicima po višim cijenama od nabavne. Takvu senjsko-krajiška trgovačka razmjena nije bila državno uređena, odnosno nisu postojale službene institucije ili organizacije koje bi regulirale nabavne cijene, zlouporabu preprodaje po dvostruko ili trostruko većim iznosima, ilegalnu prodaju ili davanje "kredita" na robu. Dakle, trgovačka razmjena odvijala se prema uvjetima koje su nametali senjski trgovci, iako je i dalje nepoznato u kojoj količini i opsegu se kretala razmjena, a isto tako izvori šute i o saznanjima o opsegu novčanog profita koji je ostvaren na tom prostoru, iako se vjerojatno radilo o bogaćenju nekolicine.

Što se tiče habsburške ekonomske politike u Senju, kao što je prikazano, Monarhija je tijekom najvećeg dijela 17. stoljeća vodila politiku nezainteresiranosti prema izvlačenju zarade od prometa krajiškom trgovinom. Iako je bilo nekoliko pokušaja pregovaranja oko prodaje senjskih šuma Veneciji u prvoj polovici stoljeća, nekih većih državnih pothvata na tim prostorima ipak nema te se habsburška vlast u najvećoj mjeri orijentirala i dalje prema obrambeno-opskrbenj politici vojno-krajiškog sistema, prepuštajući tako Senju zaradu od nje. U takvim je okolnostima proteklo sedamnaestostoljetno razdoblje, dok će kraj stoljeća ukazati na dolazak novosti na polju habsburških gospodarskih planova za grad. Najbolji pokazatelji ekonomskih promjena su pokušaji prvih izravnih habsburških intervencija u uvozno-izvoznju trgovačku razmjenu Senja nametanjem kraljevskih solnih skladišta kojima se solni monopol prenosi sa lokalne vlasti na državnu. To su ujedno i pokazatelji začetaka politike habsburškog merkantilizma na primorskim dijelovima Jadrana, koji obuhvaćaju nove privredne planove za Senj, zajedno sa Karlovcem, Rijekom i Bakrom. Stoga je Senj dočekao novo stoljeće u ozračju

velikih nezadovoljstva i nemira u gradu, zbog povrede starih povlastica i uplitanja vlasti u najzastupljeniju i najstariju granu privređivanja - trgovinu.

7. BIBLIOGRAFIJA

Izvori

HORVAT, Karlo, ur. *Monumenta uscocchorum* sv. 1. Zagreb: JAZU, 1910.

LASZOWSKI, Emil, ur. *Prilozi za povijest hrvatske krajine*. Zagreb: Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonskodalmatinskog zemaljskog arkiva, sv. VII, 1905.

LOPAŠIĆ, Radoslav, ur. *Spomenici hrvatske krajine* sv. 2. Zagreb: JAZU, 1885.

LOPAŠIĆ, Radoslav, ur. *Spomenici hrvatske krajine* sv. 3. Zagreb: JAZU, 1889.

MAGDIĆ, Mile, ur. *Statut kralja Ferdinanda III. od godine 1640. za grad Senj*. Zagreb: Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, 1900.

MAGDIĆ, Mile, ur. *Tri sajamska privilegija za grad Senj*. Zagreb: Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva sv. 2, 1900.

Zaključci Hrvatskog sabora, I., Hrvatski državni arhiv Zagreb, 1958.

Literatura

ANIĆ, Vladimir, GOLDSTEIN, Ivo. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber, 2000.

ARALICA, Višeslav. „Gospodarstvo primorskih Bunjevaca“, *Senjski zbornik* 27/1 (2000): 227-234.

BARBALIĆ, F. Radojica. „Brodarstvo u Senju i podgorju kroz prošlost.“, *Senjski zbornik* 4/1 (1970): 5-32.

BARTULOVIĆ, Željko, IVANKOVIĆ, H. Loretta. „O Senjskom statutu iz 1757. godine“, *Senjski zbornik* 40/1 (2013): 397-415.

BRACEWELL, C. Wendy. *Senjski uskoci: piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*. Zagreb: Barbat, 1997.

BUCZYNSKI, Alexander. *Gradovi Vojne krajine*, knj. 1. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997.

ČORALIĆ, Lovorka. *Put, putnici i putovanja*. Zagreb: AGM, 1997.

DIVKOVIĆ, Mirko. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb: Naprijed, 1997.

ERCEG, Ivan. „Šume kao objekt ekonomske politike i izvor za održavanje gospodarskog života.“, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 10 (1983): 1-22.

ERCEG, Ivan. „Kupoprodaja soli u Hrvatskom Primorju u 17. i 18. stoljeću.“, *Istorijski časopis* 29-30 (1983): 158-169.

FABIJANEC, F. Sabine. „Pomorstvo na istočnom Jadranu: trgovački promet i pomorske opasnosti krajem srednjeg vijeka i početkom modernog doba.“, *Historijski zbornik* 65/4 (2012): 41-64.

FABIJANEC, F. Sabine. „Od sajma do sajma: pomorski obalni promet u ritmu svetaca zaštitnika na Jadranu krajem srednjeg vijeka.“, *Croatica Christiana periodica* 38/74 (2014): 23-40.

FELETAR, Petar. *Hrvatske povijesne ceste – Karolina, Jozefina i Lujzijana*. Zagreb: Meridijani, 2015.

GRUENFELDER, A. Maria. „Senj i Karlobag u doba merkantilističke gospodarske politike.“, *Senjski zbornik* 29/1 (2002): 125-153.

GRUENFELDER, A. Maria. „Velebitske šume od 16. do 18. stoljeća.“, u: *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, ur. Drago Roksandić i suradnici, 365-375. Split/Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2003.

HERKOV, Zlatko. *Mjere hrvatskog Primorja: s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu*. Rijeka/Pazin: Historijski arhiv, 1971.

HERKOV, Zlatko. „Carinski cjenik grada Senja od godine 1577.“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 17, (1972): 45-78.

HRABAK, Bogumil. „Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV-XVIII stoljeće).“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb* 24/1 (1991): 57-107.

HUSIĆ, Marta. „Prinos bibliografije Mile Magdića s posebnim osvrtom na povijest grada Senja.“, *Senjski zbornik* 41/1 (2014): 293-304.

HUSIĆ, Marta. „Prava i privilegije grada Senja na prijelazu 18. stoljeća. Pitanje dvojne uprave grada.“, *Senjski zbornik* 42-43 (2016): 453-464.

KLAUŽER, Vedran. “Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)”
Doktorski rad, Fakultet hrvatskih studija, 2015.

KOSOVIĆ, Bogoslav. *Prvi šumarski stručni opis i nacrt šuma na Velebitu i Velikoj Kapeli od Dalmatinske međe do Mrkoplja i Ogulina (...)*. Zagreb: Hrvatsko šumarsko društvo, 2015.

KOVAČEVIĆ, Ivan. *Stoljetni izazov Senja: slobodno more – plodno i šumovito kopno*. Zagreb: Senjsko muzejsko društvo, 1981.

KOZLIČIĆ Mithad, FARIČIĆ Josip, UGLEŠIĆ Sanda, “Geografska osnova navigacije Velebitskim kanalom prema Senjskom peljaru iz 1639. godine, *Geoadria* 17/1 (2012): 45-71.

KRUHEK, Milan. „Utvrde senjske kapetanije u XVI. stoljeću“, *Senjski zbornik* 17/1 (1990): 93-112.

KUBINYI Andras. „Professional merchants and the institution of trade: domestic trade in late medieval Hungary.“, u: *The economy of medieval Hungary*, ur. Jozsef Laszlovszky, Balasz Nagy, Peter Szabo i Andras Vadas. Boston: Brill, 2018.

LJUBOVIĆ, Enver. „Senjski uskoci i plemići Vukasovići i njihovi grbovi.“, *Senjski zbornik* 33/1 (2006): 63-77.

MAGDIĆ, Mile. *Topografija i povijest grada Senja*. Senj: Tiskara H. Lusterera, 1877.

MAGDIĆ, Mile. „Senj u XVII. vijeku“, *Hrvatsko kolo* sv. VI (1910): 43-61.

MARGETIĆ, Lujo. „Senjski statut iz godine 1388.“, *Senjski zbornik* 34/1, (2007): 5-160.

MILOVIĆ, Đorđe. „Kazneno pravo Senjskog statuta iz godine 1388.“ *Senjski zbornik* 34/1 (2007): 197-243.

MOGUŠ, Milan. „Jezik prijevoda Senjskog statuta“, *Senjski zbornik* 15/1 (1988): 51-64.

NEKIĆ Martina. „Pravni status Senja kao vojnokrajiškog središta i slobodnog kraljevskog grada.“, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.

NOSSAN SZAVITZ Stjepan. „Ceste Karlovac-Senj od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća.“, *Senjski zbornik* 4/1 (1970): 127-165.

PERIČIĆ Šime. „Pomorstvo Senja u prošlosti.“, *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka* 38 (1996): 169-203.

PERIČIĆ, Šime. „Prilog upoznavanju pomorskotrgovinskih veza Dalmacije i Senja u prošlosti.“ *Vjesnik PAR* 33-34 (1991/1992): 95-105.

PERIČIĆ, Šime. „Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti“, *HAZU Zadar* 43 (2001): 45-83.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, sv. 23, 1880-1976.

ROKSANDIĆ Drago. *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Zagreb: Barbat 2003.

ROKSANDIĆ, Drago. „Bune u Senju i Primorskoj krajini (1719.-1722.)“, *Radovi : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 15/1 (1982): 33-106.

SEVERINSKI Vladimir. „Senjske šume i njihova eksploatacija“, *Senjski zbornik* 1, (1965): 232-245.

ŠTEFANEK Nataša. "Trgovina drvetom na „Triplex Confiniumu” ili kako izvući novac iz senjskih šuma (1600-1630)“, u: *Triplex Confinium (1500-1800): ekohistorija*, ur: Drago Roksandić i suradnici, 337-363. Split/Zagreb: Književni krug, 2003.

TRALJIĆ Seid. „Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću.“ *Pomorski zbornik* 1, (1962): 341-346.

VALENTIĆ Mirko. „Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske Vojne krajine.“, *Senjski zbornik* 1, (1965): 69-93.

VILIČIĆ Melita. "Gradska vrata i urbanističko formiranje drevnog Senja.", *Senjski zbornik* 17 (1990): 203-233.

Mrežni izvori

"Trgovina/Posrednička trgovina." *Online Leksikon Marina Držića*. <https://leksikon.muzej-marindržic.eu/trgovina/?highlight=trgovina/https://leksikon.muzej-marindržic.eu/dubrovačka-republika/?highlight=trgovina> (datum posjeta 20.02.2021.).

"Tranzit". *Online Pomorski leksikon. Leksikografski zavod Miroslava Krležića*. <http://pomorski.lzmk.hr/clanak.aspx?id=12523> (datum posjeta 20.02.2021.).